

POVIJESNA GRAĐA

DUALISTIČKO-EVANGELISTIČKI POKRET U XIII STOLJETU U SVJETLU SACCONIJEVE »SUME O KATARIMA I LEONISTIMA« (1250).

Dr. Franjo SANJEK

Pobornici »podanašnjjenja« Crkve ističu potrebu povratka na izvore kršćanstva. Slične »znakove vremena« bilježi povijest Crkve u srednjem vijeku.

U XII i XIII stoljeću »osporavatelji u ime Evanđelja« pozivaju svoje suvremenike da čitaju Sveto pismo, gaje ljubav prema evanđeoskom siromaštvu, ostvaruju zajedništvo kršćana po uzoru na Krista i apostole, traže slobodu propovijedanja »radosne vijesti« za svakog pojedinca, osporavaju »svijet (feudalni) koji prolazi« i osuđuju njegovu ispraznost.

Među najistaknutije »osporavatelje« feudaliziranog zapadnog kršćanstva spadaju katar i valdezi. I jedni i drugi odbacuju zajedništvo s Rimskom crkvom.

Katarski pokret, koji se u dogmatsko-doktrinarnom pogledu nadovezuje na dualizam manihejaca i bogumila, idejno ujedinjuje organizacijski raznolike crkve albigenza, patarena, pifla i bosansko-hercegovačkih krstjana. Katari do vode u sumnju vrijednost katoličke nauke, a svojim pesimističkim gledanjem na čovjeka i njegovu sudbinu posve se udaljuju od Crkve i kršćanskog pogleda na svijet.

Petar Valdès i njegovi sljedbenici propagiraju evanđeosko siromaštvo koje nastoje ostvariti unutar svojih evanđeoskih zajednica.

Organizacijsko ustrojstvo i vjersko naučavanje katarskih i valdeških crkava poznajemo iz relativno brojnih spisa latinskih hereziologa i kontroverzista.¹ »Suma o katarima i leonistima (valdezima)« Rajnera Sacconija, talijan-

¹ Oko godine 1180. BONACURSUS sastavlja *Manifestatio haeresis catharorum* [izd. L. d'Achery, *Spicilegium veterum scriptorum Galliae bibliothecis*, sv. I, Paris 1723, str. 208—209; J. P. Migne, *Patrologia Latina* (cit. PL), sv. CCIV, st. 775—777; Ilarino da Milano. La »Manifestatio« secondo il codice Ottob. lat. 136 della Bibl. Vaticana, *Aevum*, sv. XII, 1938, str. 310; R. Manselli, *Alle origini della »Manifestatio«*, *Bullettino dell' Istituto storico italiano per il medio evo*, sv. LXII, 1957, str. 207—211]. O katarima i valdezima pišu katolički teolozi, polemičari i inkvizitori: ALLAIN DE LILLE [Summa quadripartita seu de fide catholica contra haereticos, izd. PL, sv. CCX, st. 305—430], ERMENGAUD DE BEZIERS [Contra haereticos, izd. PL, sv. CCIV, st. 1235—1272], anonimni pisac rasprave »De haeresi catharorum in Lombardia« [izd. A. Dondaine, *La hiérarchie cathare en Italie, Archivum Fratrum Praedicatorum* (cit. AFP), sv. XIX, 1949, str. 306—312], DURAND DE HUESCA [Liber contra manichaeos, izd. Ch Thouzellier, *Une somme anticathare*, Louvain 1964; K. V. Selge, *Die ersten Waldenser*, sv. II, Berlin 1967], SALVO BURCE [Liber supra stella, izd. I. Döllinger, *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*, sv. II, München 1890, str. 52—84; Ilarino da Milano, *Aevum*, sv. XIX, 1945, str. 307—341], MONETA IZ CREMONE [Adversus catharos et valdenses, izd. Th. A. Ricchinius, Rim 1743], PETAR IZ VERONE [Summa contra patarenos, izd. Th.

skog dominikanca koji je sedamnaest godina pripadao katarskoj sljedbi, slovi i danas kao najpouzdaniji izvor o katarima i valdezima.²

Rajner Sacconi i njegovo djelo

Rajner Sacconi se rodio početkom XIII stoljeća u Piacenzi. Još kao mlađić prigrlio je katarsko krivovjerje.³ Nije nam međutim poznato kojoj je katarskoj crkvi pripadao. Iz njegove »Sume« razabiremo da najbolje poznaje nauku i interne odnose u crkvi Albanićana, ali nije isključeno da je pripadao crkvi iz Concorrezza koju je upoznao slušajući propovijedi njezinog biskupa Nazarija.⁴

U katarskim redovima bio je priznat kao »haeresiarcha«. Ne zna se među tim da li se nalazio na čelu neke lokalne katarske zajednice ili je obavljao neku značajniju ulogu u katarskoj hijerarhiji, jer se naziv »haeresiarcha« u srednjem vijeku uzima u značenju začetnika neke krivovjerne sljedbe ili kao naslov predstojnika određene katarske crkve.⁵

Oko godine 1245. Rajner Sacconi se vraća katolicizmu i postaje dominikanac. Pod vodstvom Petra iz Verone uključuje se u službu Inkvizicije. Protiv dvojice dominikanaca urotili su se u međuvremenu krivovjerci iz Bergama, Coma, Lodija, Milana i Pavije. Petar iz Verone ubijen je od zavjerenika koje je predvodio Carino de Balsamo 6. travnja 1252. godine. Rajner Sacconi, koji je igrom slučaja ostao u Paviji i tako izbjegao zasjedi, određen je da vodi postupak protiv ubojica Petra iz Verone.⁶ Dvije godine kasnije, tj. 18. kolovoza 1254. papa Inocent IV preporučuje Sacconiju, »vrhovnom istražitelju heretičke zloće u čitavoj Lombardiji«, da ublaži postupak protiv krivovjeraca koji se do svršetka iste godine odreknu svojih zabluda i stave na raspolaganje Inkviziciji.⁷ U pismima od 6. i 13. srpnja 1256. i 18. siječnja 1257. godine papa brani Sacconija od napadaja njegovih protivnika i ujedno ga hrabri da us-

Kaeppli, AFP, sv. XVII, 1947, str. 320—335] i drugi. U gradskoj knjižnici u Albiju (Francuska) nalazi se zanimljiv protuheretički spis »*Contra catharos haereticos*«. Tekst je krajem XII stoljeća nepoznata ruka umetnula na prazne listove pedesetak godina starijeg biblijsko-patriističkog kodeksa. Rukopis je pisan na finoj pergameni veličine 19,5 × 13,5 cm i ima 181 list. Izveden je tintom različitih boja. Inicijali su bez ukrasa, a podnaslovi su pisani crvenom tintom (rubrike). Crte su izvedene ostrim predmetom na desnoj strani svakog lista. Pravopis odgovara vremenu u kojem je nastao rukopis: slovo »Q« dolazi umjesto »C« (fol. 57v: loquti), »U« umjesto »V« (čak i na početku rečenice), »H« se javlja tamo gdje mu redovito nije mjesto (npr. »helementum« i »Hysidor« umjesto »elementum« i »Ysidore«) a nema ga tamo gdje redovito dolazi (npr. »abet« i »ominem« umjesto »habet« i »hominem«) itd. Ovo daje naslutiti da je kodeks pisan na jugu Francuske ili u Kataloniji. Kratice su brojne i teško razrješive. Najzanimljivije teme: De potestate ministri peccatoris corpus Christi conficiendi, De illis qui indiscrete verbum Dei annuntiant, De illis qui se bonos homines appellant, Contra illos qui Vetus testamentum respunt, Contra illos qui duo principia ponunt, De eodem auctore Novi et Veteris testamenti, De baptismo in Ecclesia. U ovu kategoriju protuheretičke literature spada »*Tractatus contra patharenos*« koji se čuva u arhivu franjevačkog samostana na Cresu (cod. 2688/0, foll. 22r-32v; usp. G. BIGONI, *L'archivio conventuale di S. Francesco di Cherso in Istria*, Inventario [1387—1948], Città di Castello 1973, str. 101—105). Rukopis je nastao prije 1441. godine. Autor je nepoznat, što se vidi iz sljedeće bilješke: »Qui scripsit hec scripta manus eius sit benedicta; nomen non pono quia laudem querere nolo«.

² Treba mati na umu da zapisnici inkvizicijskih procesa obiluju konvencionalnim odgovorima optuženih na uobičajena rutinska pitanja istražitelja »heretičke zloće«. Ovu tvrdnju najbolje dokazuje N. EYMERICH (*Le manuel des Inquisiteurs*, izd. L. Sala-Molins, Paris 1973, osobito str. 124—134).

³ Ugled katara raste za vrijeme protucrkvene gibelinske uprave u Piacenzi tako da je katolički biskup prisiljen napustiti grad (1204).

⁴ Opsirnije od Sacconija Nazarijevu nauku prikazuje talijanski dominikanac Anselmo Aleksandrijski (*Tractatus de hereticis*, izd. A. Dondaine, AFP, sv. XX, 1950, str. 310—311).

⁵ Du CANGE, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, sv. III, Paris 1733, str. 1032: »Haeresiarcha... haereticae alicuius doctrinae princeps et auctor«.

⁶ Postupak je započeo 2. rujna 1252. godine pred glavnim vratima dominikanskog samostana u Milanu (A. DONDAINE, *Saint Pierre Martyr*, AFP, sv. XXIII, 1953, str. 102—110).

⁷ A. POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum*, sv. I, Berlin 1874, br. 8312—8313; H. MAISON-NEUVE, *Etudes sur les origines de l'Inquisition*, Paris 1960, str. 316—317.

traje u povjerenoj mu službi.⁸ Kad je sredinom 1259. godine Uberto Pallavicini, otvoreni zaštitnik krivovjercaca, izabran upraviteljem milanske općine, Sacconi je prisiljen napustiti glavni grad Lombardije.⁹

Ime Rajnera Sacconija zadnji spominje papa Urban IV u pismu od 21. srpnja 1262. godine. Papa ga poziva u Viterbo radi izvještaja o aktivnosti Inkvizicije u Lombardiji.¹⁰

Spis o krivovjercima

»Suma o katarima i leonistima« predstavlja pravu optužnicu protiv katarata i valdeza. Dok Moneta iz Cremona iznosi i pobija nauku katarata i valdeza, Rajner Sacconi opisuje povijesni razvoj njihovih vjerskih običaja.

Hereziolog Moneta iz Cremona piše »Protiv katarata i valdeza,«¹¹ dok inkvizitor Rajner Sacconi svoje čitaoce informira »O katarima i leonistima (valdezima)«.

Vođen osjećajima odveć gorljivog obraćenika, Sacconi svoje nekadašnje drugove optužuje zbog naučavanja vjerskih zabluda i širenja moralnih običaja protivnih čudoređu Crkve.

»Suma o katarima i leonistima« razdijeljena je na dva nejednaka dijela. U prvom dijelu, u kojem opisuje katarsko krivovjerje, autor izlaže zajedničku nauku svih dualista, daje kratki povijesni pregled najutjecajnijih katarskih zajednica i iznosi doktrinarnu specifičnosti važnijih dualističkih struja. U drugom dijelu, koji je posvećen valdezima, pisac ukratko izlaže najopćenitije zablude lionskih i lombardskih »siromaha«.

Sacconi daje vrlo zanimljive usporedbe između katarskih obreda i katoličke sakramentalne prakse. Najoriginalniji dio »Sume o katarima i leonistima« predstavlja popis šesnaest katarskih crkava, njihov geohistorijski okvir i opis dualističkih vjerovanja. Istinitost Sacconijevih podataka potvrđuju svi dosad pronađeni protuheretički tekstovi iz XIII—XV stoljeća.¹² »Knjiga o dva počela«, jedan od rijetkih spisa katarske provenijencije, dokazuje istinitost Sacconijevih navoda i daje izvrsno svjedočanstvo o njegovoj kompetenciji u pitanjima katarske teologije.¹³ Sacconijev tekst predstavlja jedini izvor za poznavanje dualističke teologije Ivana de Lugio, katarskog učitelja i »starijeg sina« crkve iz Desenzana.

»Suma o katarima i leonistima« zaslužuje pažnju historičara zbog bogatstva povijesnih činjenica i objektivnog prikazivanja događaja koji su uvjeto-

⁸ A. POTTHAST, *Regesta*, br. 16453, 16480, 16667, 16679 i 16685; H. MAISONNEUVE, *Etudes*, tr. 323.

⁹ Sacconiju nije pomogla ni intervencija pape Aleksandra IV koji od premeta Sieverne Italije traži da podrže akciju vrhovnog inkvizitora i njegovih suradnika (A. DONDAINE, *Un traité néo-manichéen*, Rim 1939, str. 58; H. MAISONNEUVE, *Etudes*, str. 323).

¹⁰ O Sacconiju vidi: *Enciclopedia italiana*, sv. XXX, 1936, str. 395; *Dictionnaire de théologie catholique*, sv. XIII, 1936, st. 1643—1644; *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. IX, 1937, st. 57; A. DONDAINE, *Un traité néo-manichéen*, str. 57—61; *Enciclopedia cattolica*, sv. X, 1953, st. 1530—1531; F. SANJEK, *Raynerius Sacconi*, AFP, sv. XLIV, 1974, str. 32—35.

¹¹ MONETA IZ CREMONE, *Adversus catharos et valdenses libri quinque*, izd. Th. A. Ricchinius, Rim 1743, 568 str., anast. izd. 1964.

¹² Njemački historičar J. C. L. Gieseler (De Rainerii Sachoni »Summa de catharis et leonistis« commentatio critica, Göttingen 1834) misli da je opis valdeškog krivovjerja pridodan Sacconijevom tekstu. Cini se da su Gieselerove sumnje neosnovane, jer se spomenuti tekst nalazi u svim nama poznatim rukopisima »Sume o katarima i leonistima«. Usp. A. DONDAINE, *Un traité néo-manichéen*, str. 59; A. BORST, *Die Katharer*, Stuttgart 1953, str. 23.

¹³ »Knjiga o dvama počelima« sačuvala se u redakciji nepoznatog učenika Ivana de Lugio. Kao vlasništvo dominikanskog samostana sv. Marka u Firenzi rukopis u XIX stoljeću prelazi u Nacionalnu knjižnicu grada na rijeci Arnu. Liber de duobus principiis: Firenze, Biblioteca nazionale, Conv. sopr. I ii 44, foll. 1r—51r; izd. A. DONDAINE, *Un traité néo-manichéen*, str. 81—147; CH. THOUZELLIER, *Livre des deux principes*, Sources chrétiennes 198, Paris 1973, str. 160—455 (na parnim stranicama otisnut je latinski tekst, a na neparnim francuski prijevod). Engleski prijevod priredili su W. L. WAKEFIELD i A. EVANS (*Heresies of the High Middle Ages*, New York—London 1969, str. 515—591).

vali razvoj katarskog i valdeškog krivovjerja u srednjem vijeku. Kao praktičan čovjek, Rajner Sacconi se u prvom redu zanima za vjerske običaje i crkvene strukture svojih nekadašnjih istomišljenika, dok za suptilnosti njihove teologije nema posebnog interesa.

Integralni tekst »Sume o katarima i leonistima« objavljen je u zbirci izvora za religioznu povijest srednjega vijeka koju su 1717. godine zajednički priredili francuski benediktinci E. Martène i U. Durand pod naslovom: »*Thesaurus novus anecdotorum*«. ¹⁴ Slično izdanje priredio je sedam godina kasnije C. Duplessis d'Argentré. ¹⁵ Uvaženi medievist A. Dondaine O. P. pretiskao je 1939. godine tekst E. Martèna i U. Duranda kao uvod u »Knjigu o dvama počelima«. ¹⁶ Novo izdanje priredio je 1949. godine D. Kniewald. ¹⁷ Iako se izdavač poziva na rukopis MR 146 zagrebačke metropolitanske knjižnice, ipak nam se čini da je mnogo više važnosti dao Dondaineovom izdanju.

»Archivum Fratrum Praedicatorum« objavljuje godine 1974. naše izdanje koje je napravljeno prema najstarijem rukopisu Sacconijeve »Sume o katarima i leonistima«: Vat. reg. lat. 428, foll. 3r-8v. Kodeks je nastao oko godine 1260. na jugu Francuske, a prema njemu je napravljen i ovaj hrvatski prijevod. ¹⁸

¹⁴ E. MARTÈNE — U. DURAND, *Thesaurus novus anecdotorum*, sv. V, Paris 1717, st. 1761—1776. Izdavači su imali na raspolaganju dva rukopisa: Clermont-Ferrand, Bibliothèque municipale, 153, foll. 110r—126v; Paris, Bibliothèque Mazarine, 2015, foll. 148ra—153va.

¹⁵ C. DUPLESSIS D'ARGENTRÉ, *Collectio iudiciorum de novis erroribus*, sv. I, Paris 1724, str. 48—57.

¹⁶ A. DONDAINE, *Un traité néo-manichéen*, str. 64—78. Izdavač uspoređuje izdanje E. Martèna i U. Duranda s dva nova rukopisa: Vat. lat. 3978, foll. 54rb—58va i rkp. II 63, p. 152—167 dom. kurije u Rimu.

¹⁷ D. KNIEWALD, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU 270, 1949, str. 190—238 (tekst je otisnut na parnim stranicama).

¹⁸ F. SANJEK, *Raynerius Sacconi* O. P. *Summa de catharis*, AFP, sv. XLIV, 1974, str. 42—60. Iz rubne bilješke na listu 3r može se zaključiti da je rukopis najprije pripadao dominikanskom samostanu u Narbonni, odatle prelazi u arhiv Inkvizicije u Carcassoni, zatim u vlasništvo švedske kraljice Kristine, a od godine 1689. nalazi se u Vatikanskoj knjižnici kao kodeks Vat. reg. lat. 428.

SUMA BRATA RAJNERA, IZ KEDA BRACE PROPOVJEDNIKA,
O KATARIMA I LEONISTIMA ILI LIONSKIM SIROMASIMA.¹⁹

U ime Gospodina našeg Isusa Krista. Iako su nekoć bile vrlo brojne krivovjerne sljedbe, koje su milošću Isusa Krista gotovo sasvim uništene, ipak i danas postoje dvije glavne; jedna od njih naziva se Katarima ili Patarenima, a druga Leonistima ili Lionskim siromasima. Njihove tvrdnje iznose se u ovom sastavku.

*O različitim katarskim sljedbama.*²⁰ Tako je poznato da je prva sljedba, tj. katarska, razdijeljena na tri dijela ili glavne sljedbe: prva se zove sljedba Albaničana, druga Konkoričana, treća Banjoličana. Svi se ovi nalaze u Lombardiji. Ostali se opet Katari, bilo oni u Toskani, bilo u Markama ili u Provansi, ne razlikuju u učenju od gore spomenutih Katara ili od nekih od njih. Svi Katari, dakle, imaju zajednička učenja u kojima se svi slažu i vlastita u kojima se razilaze. O svim ovim učenjima bit će govora, a najprije o zajedničkim.

O zajedničkim učenjima Katara. Ovo su zajednička učenja svih Katara: davao je stvorio ovaj svijet i sve što je u njemu. Nadalje, svi sakramenti Crkve, tj. sakrament krštenja tvarnom vodom i drugi sakramenti, ništa ne koriste za spasenje i nisu pravi sakramenti Krista i njegove Crkve, nego prijevartni, đavolski i »društva zlotvorà« (Ps 26, 5). Kasnije će biti govora koliko zapravo sakramenata i koje i kakve imaju spomenuti krivovjerci.

Nadalje, zajedničko je vjerovanje svih Katara da je tejelesna ženidba uvijek bila smrtni grijeh i da u budućem životu nitko neće biti strože kažnjen zbog preljuba ili rodoskrvuća nego zbog zakonitog braka, niti će se radi toga nekoga od njih oštrije kazniti.

Nadalje, svi Katari niječu da će biti uskrsnuće tijela.

Nadalje, vjeruju da je smrtni grijeh jesti meso, jaja ili sir; i u skrajnoj potrebi bio bi smrtni grijeh, a to zato što nastaju iz spolnog općenja.

Nadalje, ni u kojem slučaju nije dopušteno zaklinjati se. I to je smrtni grijeh.

Nadalje, svjetovne vlasti smrtno griješe kada kažnjavaju zločince ili krivovjerce.

Nadalje, nitko se ne može spasiti, osim po njima (Katarima).

Nadalje, mala djeca, također i (ona) krštena, neće u vječnosti manje trpjeti nego razbojnici i ubojice. Ipak izgleda da se u tome ponešto razlikuju Albaničani, kao što će biti govora niže.

Nadalje, svi (Katari) niječu čistilište.

O katarskim sakramentima. Katari poput majmuna, koji nastoje oponašati ljudski čin, imaju četiri sakramenta, lažna i nekorisna, nedopuštena i svetogrdna: rukopolanje, blagoslov kruha, pokora i ređenje, o kojima će biti govora redom.

O rukopolanju. Rukopolanje se kod njih naziva »utjeha« i »duhovno krštenje« ili »krštenje Duha Svetoga« bez kojega nema, po njima, niti oprostjenja smrtnoga grijeha, niti se nekome može dati Duh Sveti. Jedino njihovo (rukopolanje) daje i jedno i drugo. U ovome se Albaničani malo razlikuju od drugih. Albaničani, naime, govore da ruka nema pritom nikakvog djelovanja, jer je i sama stvorena od đavla, o čemu će se niže govoriti, nego samo »Gospodnja molitva« (Očenaš) koju izgovaraju oni koji polažu ruke. Svi ostali Katari govore da se traži i jedno i drugo, naime, rukopolanje i »Gospodnja molitva«.

¹⁹ Cf. COUSSORD (Valdensium ac quorundam aliorum errores, Paris 1548) objavljuje zanimljiv tekst: »Valdensium errorum catalogus sive summa fratris Raynerii ordinis praedicatorum de catharis et leonistis« (n. dj. 1. 126v—129r). M. Esposito i A. Dondaine dokazuju međutim da se tu ne radi o Sacconijevom djelu nego o kompilaciji tzv. Pseudo-Rajnera (Anonymus de Passau) koji je oko 1260. godine u svoj »Opusculum de haereticis« unio neke dijelove »Sume o katarima i leonistima«. »Opusculum de haereticis« je polemičkog karaktera, a odnosi se na pobijanje valdeškog krivovjercija u germanskim zemljama. Usp. A. DONDAINE, Le manuel de l'Inquisiteur, AFP, XVII, 1947, str. 173; A. BORST, Die Katharer, str. 22—23.

²⁰ E. Martène i U. Durand podijelili su Sacconijev spis na jedanaest nejednakih poglavlja. C. Duplessis d'Argentré dijeli »Sumu o katarima i leonistima« na 32 odsjeka, A. Dondaine na 29, a D. Kniewald na 17. Ova podjela na rubrike nedostaje u našem (Vat. reg. lat. 428) i baselskom (Bibliothek der Universität, cod. B IX 17, foll. 270ra—271vb) rukopisu.

Zajedničko je učenje svih Katara da se onim rukopoložanjem ne dobiva nikakvo oproštenje grijeha, ako su oni koji polažu ruke tada u nekom smrtnom grijehu.

Ovo rukopoložanje podjeljuju najmanje po dvojica; i to ne samo starije šine nego i podložnici, a po potrebi i Katarkinje.

O lomljenju kruha. Blagoslov kruha kod Katara jest nekakvo lomljenje kruha što ga obavljaju svakog dana za objedom i za večerom

Ovakvo lomljenje kruha obavljaju se na ovaj način: Kada Katari ili Katarkinje pristupe stolu, svi stojeći govore »Očenaš«.²¹ U isto vrijeme onaj koji je prvi po vjeri ili po ređenju uzima jedan ili više kruhova, ako je potrebno radi većeg broja prisutnih, i dok izgovara »milost Gospodina našega Isusa Krista bila uvijek sa svima nama«²² razlomi kruh ili kruhove i razdijeli ih svima koji su za stolom, ne samo Katarima nego i njihovim vjernicima, razbojnicima, preljubnicima i ubojicama. Albaničani opet kažu da se onaj tjelesni kruh ne blagoslivlje i da kao takav ne može biti blagoslovljen jer je, po njima, i sam kruh stvorenje đavla. Po tome se (Albaničani) razlikuju od svih ostalih koji govore da se onaj kruh uistinu blagoslivlje. Nitko od njih ipak ne vjeruje da onaj kruh pretvara u tijelo Kristovo.

O lažnoj ispovijedi Katara. Sada bi trebalo reći kakva je katarska ispovijed.

Ispovijed Katara posve je lažna i isprazna, prijevarena i otrovna, kako će se to odmah pokazati. Troje se, naime, traži za pravu ispovijed: skrušeno srce, ispovijed riječima i zadovoljština. Ja, brat Rajner, nekad vođa krivovjercara a sada milošču Božjom, premda nedostojan, svećenik u Redu Propovjednika, govorim nedvojbeno i svjedočim pred Bogom koji zna da ne lažem da ništa od toga trojega nema kod Katara ili u njihovoj ispovijedi. Otrov zablude, što su ga popili iz usta stare zmije,²³ ne dopušta im da zbog svojih grijeha osjete kakvo kajanje. Ova je zabluda četverostruka. Tvrdi, naime, da se zbog nekog grijeha ne umanjuje pokajniku vječna slava, niti se kazna pakla uvećava onomu koji se ne kaje, a čistilišna vatra nikoga ne čeka nego Bog rukopoložanjem potpuno oprašta krivnju i kaznu. Neće biti teže kažnjen Juda izdajnik nego dijete od jednog dana. Svi će biti jednaki kako u slavi tako i u kazni, kako oni vjeruju, izuzevši Albaničane koji kažu da će svatko, ako i ne po svojim zaslugama, biti vraćen u prvotno stanje i da u jednom i u drugom kraljevstvu, tj. (u kraljevstvu) Boga i đavla, jedni su veći od drugih. K tomu još dodajem da mnogi od njih, koji su zaraženi spomenutim krivovjermem, često, dok misle na prošli život, žale da nisu češće popuštali svojoj pohoti u vremenu kad nisu ispovijedali katarsko krivovjere. Ovo je također razlog zašto se mnogi njihovi vjernici, kako muškarci tako i žene, ne boje većma pristupiti svojoj sestri ili bratu, kćerki ili sinu, unuci, bližoj ili daljnjoj rođakinji, nego svojoj vlastitoj supruzi ili mužu. Ipak neki od njih od toga odustaju možda zbog grozote i ljudskog stida.

Isto je tako očito da se ne žaloste zbog svojih grijeha koje su počinili prije nego li su prihvatili krivovjernu nauku, niti zbog toga što nikome ne vraćaju kamate, ukradeno ili oteto. Neki to naprotiv zadržavaju za sebe ili pak ostavljaju svojim sinovima ili nećacima koji žive u svijetu.²⁴ Sami opet kažu da lihva nije nikakav grijeh.

Osim toga, kao sigurno tvrdim da u sedamnaest godina, što sam ih proživio s njima, nikoga od njih nisam vidio nasamo bez drugih moliti ili da bi netko pokazao žaljenje zbog svojih grijeha ili da bi plakao ili se udarao u prsa i govorio: »Gospodine, budi milostiv meni grešniku«²⁵ ili nešto slično što

²¹ Dualistički pojam molitve izražen je u latinskoj i provansalskoj redakciji katarskog obrednika (usp. A. DONDAINE, *Un traité néo-manichéen*, str. 151—155; F. SANJEK, *Bosansko-humski krstijani* i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku, Zagreb 1975, str. 158—159). Opširnije tumačenje Očenaša sadrži rukopis A 6 10 tzv. »valdeške zbirke« Trinity College Library iz Dublina (usp. M. ESPOSITO, *Sur quelques manuscrits de l'ancienne littérature religieuse des vaudois du Piémont*, *Revue d'histoire ecclésiastique* (cit. RHE), sv. XLVI, 1951, str. 131—143; Th. VENCKELEER, *Un recueil cathare*, *Revue de philologie et d'histoire*, sv. XXXVIII, 1960, str. 815—834, sv. XXXIX, 1961, str. 759—793; D. ROCHÉ, *Un recueil cathare*, *Cahiers d'études cathares*, 46, 1970, str. 3—40).

²² Usp. Rim 16, 24; 1 Kor 16, 23; Gal 6, 18; Fil 4, 23; 1 Sol 5, 28; 2 Sol 3, 18; Flm 3, 25; Otk 22, 21.

²³ Usp. Otk 20, 2.

²⁴ Zanimljive podatke o materijalnom stanju predstavnika Crkve bosanske pruža nam oporuka gosta Radina (usp. F. SANJEK, *Bosansko-humski krstijani*, str. 177—183).

²⁵ Usp. Lk 18, 13.

bi bio znak kajanja. I nikada ne mole pomoć ili zagovor anđela ili Blažene Djevice ili svetaca, nit se križaju.

O katarskoj ispovijedi. Sada će se govoriti o katarskoj ispovijedi; što je i kakva je, kada je obavljaju i komu se ispovijedaju. Njihova se ispovijed obavlja na ovaj način: »Evo me pred Bogom i pred vama da obavim ispovijed i da se optužim za sve grijeha koji su u meni i da za sve primim oprostjenje od Boga i od vas«. Ova se ispovijed obavlja javno pred svima koji su prisutni, kojih često bude do stotinu i više, muževa i žena, Katara i njihovih vjernika. Rečenu ispovijed svaki od njih obavlja onda kad prima gore spomenuto rukopoložanje, a obavlja je u prvom redu pred njihovim predstojnikom koji na svojim prsima drži knjigu Evanđelja ili čitavog Novog zavjeta. Kad je ovaj podijelio odriješnje, stavlja na pokornikovu glavu knjigu, a ostali Katari koji su prisutni polažu desnu ruku započinjući potom svoje molitve. Kad netko od njih počini puteni ili neki drugi grijeh, koji je po njihovom mišljenju smrtni, ovaj mora ispovijediti samo taj grijeh a ne druge i ponovno po tajno primiti rukopoložanje od svog predstojnika i od najmanje još jednog s njim.

O ispovijedanju lakih grijeha. Nadalje, ispovijedaju i lagane grijeha i to ovako: jedan umjesto svih, koji su prignuti k zemlji, govori predstojniku koji na svojim prsima drži knjigu: »Evo nas pred Bogom i pred vama da ispovijedimo svoje grijeha, jer smo mnogo sagriješili riječju i djelom, pogledom i mišlju« i tomu slično. Iz ovoga je jasno da svi Katari umiru bez ispovijedi u svojim grijesima. Tako se ispovijedaju jednom na mjesec, ako to lako mogu.

O katarskoj zadovoljštini i pokori. Sada treba ustanoviti da li Katari čine djela zadovoljštine i za svoje grijeha koje su počinili prije nego su pristali uz krivovjerje.

Kažem ne, iako se to možda čini čudnim onima koji ih ne poznaju. Naime, oni se često mole i poste i u svako doba uzdržavaju se od mesa, jaja i sira, što sve izgleda kao djela zadovoljštine za njihove grijeha, čime se i sami često isprazno hvale, ali zbog njihove trostruke zabluda ova djela ne daju zadovoljštinu. Prva je zabluda što drže da se krivnja i kazna posve opraštaju njihovim rukopoložanjem i molitvom ili, prema Albanićanima, samo molitvom, kako je gore bilo rečeno.

Druga je zabluda što drže da Bog nikoga ne kažnjava ni čistilišnom kaznom, koju jednostavno niječu, ni vremenitom, jer smatraju da je đavao uzrokuje u ovom životu. Zato im se, kad postanu Katari, spomenuta djela ne nalazu kao pokora za oprostjenje njihovih grijeha.

Treća je zabluda što drže da je svakom dužan izvršavati ista djela kao i Božje zapovijedi. Tako mora postupiti dijete od deset godina, koje nije nikada teško sagriješilo prije nego je postalo Katarom, kao i starac koji nikada nije prestao griješiti. Ne kažnjava se u njih strože neki Katar, koji bi uzeo otrov s namjerom da sebi oduzme život, nego kad bi po savjetu liječnika ili u slučaju potrebe jeo piletinu, a neće prema njima biti teže kažnjen ni u budućem životu.

Isto govore i o ženidbi, kako je prije bilo spomenuto.

Nadalje, dijele malu ili nikakvu milostinju. Onima koji nisu njihovi pristaše ne daju nikakvu milostinju, osim možda da izbjegnju sablazan svojih susjeda, dok svojim siromasima dijele nešto malo da ih oni hvale. Tako postupaju iz dvostrukog razloga: prvo, jer se od toga ne nadaju većoj slavi u budućem životu niti oprostjenju svojih grijeha; drugo, jer su gotovo svi pohlepni i škrti, a ovomu je uzrok to što njihovi siromasi jedva mogu naći nekoga koji bi ih primio za vrijeme progonstva, ako nemaju što je potrebno za hranu ili nemaju sredstava kojima bi mogli obnoviti stvari ili kuće onih koji ih primaju, ako bi te bile radi njih porušene, dok bogati Katari nalaze mnoge. Zato svaki od njih ako može zgrće i čuva svoje bogatstvo.

Osim toga, vrijedno je nešto reći i o njihovoj molitvi; na koji način misle da je treba izgovarati, a napose kad uzimaju hranu ili piće. Mnogi su od njih u svojim bolestima ponekad rekli onima koji su ih posluživali neka ništa od hrane ili pića ne stave u njihova usta, ako oni ne bi bili u stanju izmoliti barem »Očenaš«. Stoga je vjerojatno da su na taj način mnogi ubili sami sebe. Iz svega što je dosada rečeno jasno je da Katari ne čine nikakvu pokoru, a to ponajviše zato što se ne kaju za grijeha, ne ispovijedaju ih, ne daju za njih

zadovoljštinu, premda se mnogo muče i u vječnosti će zbog svojih zabluda biti vrlo strogo kažnjeni.

O katarskim redovima i o njihovim službama. Sada treba govoriti o četvrtom i posljednjem sakramentu Katara, tj. o redu. I kao prvo, koliko redova imaju; drugo, o njihovim imenima; treće, o službi pojedinog reda; četvrto i peto, tko ih i kako dijeli. Na kraju treba dodati koliko imaju crkava i gdje su im.

O četiri katarska reda. Četiri su katarska reda. Onaj koji je u prvom i najvišem redu zove se biskup. Onaj koji je u drugom zove se stariji sin²⁶. Onaj koji je u trećem zove se mlađi sin²⁷, a koji je u četvrtom i posljednjem zove se đakon²⁸. Ostali koji su među njima bez redova zovu se kršćani i kršćanke²⁹.

O biskupskim službama. Biskupova je dužnost da ima prednost kod svega što čine: kod rukopologanja, u lomljenju kruha i započinjanju molitve. Isto čini i stariji sin u odsutnosti biskupa. Slično čini i mlađi sin, kad su odsutni biskup i stariji sin.

Osim toga, ova dva sina idu u pohode, zajedno ili napose, svim Katarima i Katarinjmama koji su pod vlašću biskupa i svi im se moraju pokoravati. Slično u svemu postupaju i čine đakoni, svaki prema svojim podložnicima, kad su odsutni biskup i sinovi.

Treba napomenuti da biskup i sinovi imaju u pojedinim gradovima, napose u kojima stanuju Katari, posebne đakone.

O službi đakona. Nadalje, dužnost je đakona da jednom na mjesec saslušaju ispovijed laganih grijeha od svojih podložnika, kako je gore rečeno, i da im dadu odrješene naloživši im trodnevni post ili stotinu naklona poklecanjem. Ta se služba, da tako kažem, naziva »izvršiti služenje«.

Kako se i od koga zareduje biskup? Navedene redove podjeljuje biskup, a također i sinovi njegovim dopuštanjem.

Ređenje za biskupa obično se obavljalo na ovaj način. Nakon što je umro biskup, mlađi je sin zaredio starijeg sina za biskupa, a ovaj je poslije toga mlađeg sina zaredio za starijeg sina. Zatim svi starješine i podložnici, koji su se okupili ondje gdje se obavljao izbor, izabiru mlađeg sina, a biskup mu podjeljuje red mlađeg sina. I ovo ređenje mlađeg sina nije se kod njih izmijenilo. Ipak su ređenje biskupa, kako je gore rečeno, izmijenili svi Katari koji borave s ove strane mora [tj. u Italiji], jer kažu da iz takvog ređenja proizlazi kao da sin postavlja oca, što se smatra dosta neprikladnim. Zato ovo ređenje ima sada drugi oblik, naime, biskup pred svoju smrt redi starijeg sina za biskupa. Ako jedan od ovih umre, tada mlađi sin postaje stariji sin i biskup istoga dana. I tako gotovo svaka katarska crkva ima dva biskupa. Stoga se Ivan de Lugio, jedan od onih koji su na taj način bili zaređeni, uvijek u svojim pismima potpisuje: »Ivan, po Božjoj milosti, stariji sin i zaređeni biskup« itd.

Osuda spomenutog ređenja. Ipak je i jedno i drugo ređenje za javnu osudu, jer niti kada tjelesni sin određuje svog roditelja niti se igdje čita da je jedna te ista crkva u isto vrijeme imala dva biskupa, kao što ni jedna žena nema dva zakonita muža.

Način ređenja. Svi gore spomenuti redovi podjeljuju se rukopologanjem. Ova se milost, tj. podjeljivanje spomenutih redova i davanje Duha Svetoga, pripisuje samom biskupu ili nekom drugom koji je prvi [u redu] ili koji kao predvoditelj drži knjigu Novog zavjeta iznad glave onoga nad kojim se vrši obred rukopologanja.

Velika dvojba među njima. Stoga svi Katari žive u velikoj sumnji i pogibli duše. Npr. ako njihov starješina, a napose biskup, potajno, kako se već mnogo puta dogodilo, učini nekaj smrtni grijeh, onda su svi oni na koje je on

²⁶ Stariji sin (lat. filius maior), prvi suradnik i neposredni nasljednik katarskog biskupa.

²⁷ Mlađi sin (lat. filius minor), zamjenik starijeg sina, propovjednik i djelitelj katarskih sakramenata.

²⁸ Đakon vodi brigu o lokalnim katarskim zajednicama. Sličnu ulogu u Crkvi bosanskoj ima starac (usp. F. SANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 99).

²⁹ O primjeni pojma »christianus« kod katara vidi: M. MILETIĆ, I »Krstjani« di Bosnia alla luce dei loro monumenti di pietra, *Orientalia christiana analecta* 149, Rim 1957, str. 66–82; F. SANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 88–93.

položio ruke sigurno prevareni i osuđeni na propast, ako u tom stanju umru. Da izbjegnju ovaj pogibli sve su katarske crkve, s izuzetkom jedne ili dviju, primile po dvaput a neke i po triput utješene, tj. rukopolaganje, što je njihovo krštenje, kako je već gore bilo rečeno i o čemu se među njima javno govori.

Koliko ima katarskih crkava? Ima u svemu šesnaest katarskih crkava. Ne prigovaraj mi, čitaocē, što sam ih nazvao crkvama, nego radije njima jer se sami tako nazivaju.

Ovo su njihova imena: Crkva Albaničana ili [crkva] iz Desenzana³⁰. Crkva iz Concorrezza³¹. Banjoličanska crkva ili [crkva] iz Bagnola³². Vičentinska ili markijska crkva³³.

Firentinska crkva³⁴. Spoletanska crkva³⁵. Francuska crkva³⁶. Tuluška crkva³⁷. Karkasonska crkva³⁸. Albigeška crkva³⁹. Slavonska crkva⁴⁰. Crkva Latina iz Carigrada⁴¹. Crkva Grka iz istoga [grada]⁴². Filadelfijska crkva u Romaniji [Bizantu]⁴³. Bugarska crkva⁴⁴. Dragovička crkva⁴⁵. A sve su proizašle iz dviju posljednjih.

Mjesta u kojima obitavaju. Prvi, tj. Albaničani, stanuju u Veroni i u mnogim gradovima Lombardije, a ima ih oko petsto obojega spola.

Oni iz Concorrezza rašireni su gotovo po čitavoj Lombardiji, a ima ih više od tisućpetsto obojega spola. Banjoličani [se nalaze] u Mantovi, Bescii, Bergamu, u milanskom vojvodstvu, no malo njih, i u Romagnoli. Ukupno dvije stotine. Markijska crkva nema nikoga u Veroni, a broji oko stotinu. Onih iz Toskane i Spoleta ima gotovo stotinu. Francuska se crkva nalazi u Veroni i u Lombardiji, a ima ih oko stopedeset. Tuluška, albigeška i karkasonska crkva, [zajedno] s onima što su nekad pripadali agenskoj crkvi koja

³⁰ Zajednica radikalnih dualista uz obale Lago di Garda. Albaničanska crkva osnovana je prije 1190. godine. Među njezinim biskupima nalaze se imena Belesinanze i Ivana de Lugio. Usp. A. DONDAINE, *La hiérarchie cathare*, AFP, sv. XX, 1950, str. 280—288; A. BORST, *Les cathares*, Paris 1974, str. 201.

³¹ Concorrezzo kod Milana. Crkva umjerenih dualista bugarskog i slavenskog reda (1190—1275). Biskupi: Marko, Ivan Zidov, Garattus, Nazarije i Gerard. Usp. A. DONDAINE, *La hiérarchie cathare*, str. 289—293; A. BORST, *Les Cathares*, str. 200—201; F. SANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 124—126.

³² Crkva umjerenih dualista slavenskog reda (1190—1273). Usp. A. DONDAINE, *La hiérarchie cathare*, str. 294—297; A. BORST, *Les cathares*, str. 202.

³³ Crkva umjerenih dualista slavonske (hrvatske) obedičencije. Nikola, izabrani biskup vičentinske crkve ide krajem XII stoljeća »in Sclavania ad ordinem recipiendum«. Usp. A. DONDAINE, *La hiérarchie cathare*, str. 297—299; A. BORST, *Les cathares*, str. 202.

³⁴ Do godine 1230. katari firentinske crkve brane radikalne dualističke teze, zatim se priklanjaju umjerenom dualizmu. Usp. A. DONDAINE, *La hiérarchie cathare*, str. 299—301; A. BORST, *Les cathares*, str. 202—203.

³⁵ Jedina katarska crkva s područja papinske države (Spoleto, Viterbo i Orvieto). Ima istu orijentaciju kao i firentinska crkva. Usp. A. DONDAINE, *La hiérarchie cathare*, str. 302—303; A. BORST, *Les cathares*, str. 203.

³⁶ Osnovana oko 1149. godine. Obuhvaća područja sjeverno od Loire. Francuski se katari početkom XIII stoljeća sklanjaju u Italiju (Verona, Villafranca di Verona). Usp. A. DONDAINE, *La hiérarchie cathare*, str. 303; A. BORST, *Les cathares*, str. 197; Ch. THOUZELLIER, *Hérésie et hérétiques*, Rim 1969, str. 24—36.

³⁷ Crkva radikalnih dualista, osnovana oko 1167. godine, domaćin prvog općekatarskog sabora. U XIII stoljeću tuluški katari pod pritiskom Inkvizicije bježe u Italiju. Usp. A. BORST, *Les cathares*, str. 198; F. SANJEK, *Le rassemblement hérétique*, RHE, sv. LXVIII, 1972, str. 771—779.

³⁸ Crkva radikalnih dualista iz Carcassonne (1167). Usp. A. BORST, *Les cathares*, str. 199; F. SANJEK, *Le rassemblement hérétique*, str. 771—779.

³⁹ Osnovana prije 1167. godine. Albigeška crkva ispovijeda isprva umjereni, zatim strogi dualizam. Usp. A. BORST, *Les cathares*, str. 198.

⁴⁰ Crkva hrvatskih dualista, osnovana prije 1167. godine, poznata kao »dalmatinska«, »slavonska« i »bosanska« crkva. Usp. F. SANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 190; *Le rassemblement hérétique*, str. 795—798.

⁴¹ Crkvu carigradskih Latina osnovali su francuski križari oko 1145—1149. godine. Usp. Anselmo Aleksandrijski, *Tractatus de hereticis*, str. 308.

⁴² Crkva radikalno orijentiranih grčkih dualista (papa Niquinta), osnovana prije sredine XII stoljeća. Usp. Anselmo Aleksandrijski, *Tractatus de hereticis*, str. 308.

⁴³ Crkva bizantskih dualista neodređene orijentacije. Usp. N. FILIPOV, *Prolzod i soštlost na bogomilstvoto*, Balgarska istoričenska biblioteka, sv. III, 1929, str. 48—50; F. SANJEK, *Le rassemblement hérétique*, str. 788—789.

⁴⁴ Crkva bugarskih bogumila, zastupnika umjerenog dualizma, sa središtem u Sofiji. Bugarska crkva ima svojih sljedbenika i u susjednoj Makedoniji. Usp. F. SANJEK, *Le rassemblement hérétique*, str. 793—795.

⁴⁵ Dragovička crkva, stuirana oko Plovdiva, zastupa radikalni dualizam. Dragovički red nalazi svojih pristaša u Carigradu, na Apeninskom poluotoku i u Francuskoj. Usp. F. SANJEK, *Le rassemblement hérétique*, str. 789—791.

je gotovo posve uništena, imaju otprilike dvije stotine. Crkva Latina u Carigradu ima gotovo stopedeset.

Slavonska, filadelfijska, grčka, bugarska i dragovička crkva, sve zajedno, imaju otprilike petsto. Čitače, možeš uzeti kao sigurno da u cijelom svijetu nema ni četiri tisuće Katara obojega spola. Do tog se broja došlo popisom koji je nekoć u više navrata proveden među njima.

O vlastitim učenjima Albanijana. Gore su iznijeta zajednička naučavanja i sakramenti ili službe Katara [općenito]. Odsada treba govoriti o vlastitim [naučavanjima nekih katarskih crkava]. I prvo o crkvi Albanijana, koji se drugim imenom zovu [crkva] iz Desenzana i koji imaju više zabluda od ostalih.

Kao prvo, dakle, treba upozoriti da su se Albanijani, zbog protivnih i raznolikih mišljenja, podijelili u dvije stranke.

Njihova podijeljenost. Jednoj strani vođa je Belesinza iz Verone, njihov biskup, uz kojega pristaju mnogi od starijih i manji broj mladih iz njihove sljedbe.

Drugoj strani glava je Ivan de Lugio iz Bergama, njihov stariji sin i zaređeni biskup, kojega većinom slijede mladi i manji broj starijih. Ova je strana znatno veća od prve.

O učenjima Belesinze. Prva strana zadržava stara učenja, koja su imali svi Katari i Albanijani u tekućim godinama Gospodnjim tisućudvjestotim sve do tekućih godina tisućudvjestotridesetih. I tako njihova vlastita učenja, osim zajedničkih naprijed iznesenih, jesu ova, tj. da su dva vječna počela, dakako, [počela] dobra i zla.

Nadalje, da Trojstvo, tj. Otac, Sin i Duh Sveti, nije jedan Bog nego je Otac veći od Sina i od Duha Svetoga.

Nadalje, da je i jedno i drugo počelo, tj. i jedan i drugi bog, stvorilo svoje anđele i svoj svijet. Zao bog je stvorio, načinio i oblikovao ovaj svijet zajedno sa svim što se u njemu nalazi.

Nadalje, da je đavao sa svojim anđelima uzašao na nebo, ondje se borio s arkandelom Mihaelom i anđelima dobrog boga i odanle sa sobom odvuкао trećinu Božjih stvorova, koje svakodnevno utjelovljuje u ljudska i u životinjska tjelesa i premješta ih također iz jednog tijela u drugo, dok se svi [konačno] ne vrate u nebo.

Ta se stvorenja nazivaju »Božji narod«, »duše« i »ovce Izraelove«⁴⁶, a također i drugim imenima.

Nadalje, da Sin Božji nije od Blažene Djevice uzeo pravu nego samo sličnu ljudsku narav, a za tu narav kažu da je bila anđeo, te da [Sin Božji] niti je stvarno jeo i pio, niti je uistinu trpio, niti je stvarno umro i bio pokopan, niti je njegovo uskrsnuće bilo istinito, nego se sve to tako držalo, kao što se o njemu čita kod [evanđelista] Luke: »Bijaše, kako se držalo, sin Josipov«⁴⁷. Slično govore i o svim čudesima koja je Krist činio.

Nadalje, da su Abraham, Izak, Jakov, Mojsije i svi stari oci, kao i Ivan Krstitelj, bili neprijatelji Božji i sluge đavla. Đavao je začetnik čitavog Starog zavjeta, osim ovih knjiga: Job, Psaltir, Knjiga Salomonova, Knjiga mudrosti, Knjiga Isusa sina Sirahova, Izaija, Jeremija, Ezekijel, Danijel i knjiga dvanaestorice proroka. Za neke od tih knjiga drže da su bile napisane na nebu, tj. one koje su bile napisane prije razorenja Jeruzalema, za koji također kažu da je bio nebeski.

Nadalje, da ovaj svijet neće nikada završiti. Nadalje, da se budući sud već zbio i da ga više neće biti.

Nadalje, da su pakao i vječni ogranj ili vječne muke samo na ovome svijetu, a ne na drugome. Ovako iznesena učenja držali su općenito svi Albanijani u naprijed navedenom vremenu, s izuzetkom priprostih kojima pojednostini nisu bile otkrivene.

O učenjima Ivana de Lugio. Učenja spomenutog Ivana de Lugio i njegovih pristaša navest će se ovdje niže. Prvo treba napomenuti da spomenuti Ivan zastupa neka od već iznijetih učenja, a neka je sasvim izmijenio na gore. Mnoge zablude izmislio je on sam, kako se vidi iz ovoga što slijedi.

⁴⁶ Usp. Mt 10, 6; 15, 24.

⁴⁷ Lk 3, 23.

O dvama počelima prema Ivanu de Lugio. Spomenuti Ivan de Lugio, Alba-
nićanin, zamišlja da odvjeka postoje dva počela ili dva boga i gospodara,
jedno dobra a drugo zla, iako [tumači] na različit način od prvih, kako će
se dalje vidjeti. U odnosu na katoličku nauku, posvema odbacuje trojstvo i
jedinstvo u Bogu.

Kojim imenima naziva počelo zla? Prvo počelo zla, kako sam tvrdi, na-
ziva se u Svetom pismu različitim imenima. Opisuje se, naime, kao zloća,
pohlepa, nepravda, bezbožnost, grijeh, oholost, smrt, pakao, spletkarenje, is-
praznost, nepravda, propast, zbrka, pokvarenost i preljub. Govori također da
su sve te mane bogovi ili božice koji imaju svoj bitak od zloće koja je, kako
tvrdi, prvi uzrok, iako se tim manama ponekad označuje i sam prvi uzrok. Osim
toga govori da je zlo počelo i jezik, o kojem blaženi Jakov reče da je
»zlo koje ne poznaje mira, puno smrtonosnog otrova«⁴⁸. Zove se također i dan,
o kojem Gospodin u evanđelju kaže: »Svakom je danu dosta njegove muke«⁴⁹.

Nadalje, naziva se po onoj riječi Apostola iz 2. poslanice Korinćanima:
»Da i ne«⁵⁰.

Zove se također i seirskim brdom, o kojem se govori u Ezekijelu: »Jer si
bio vječni neprijatelj Gospodinov«⁵¹. Naziva se i trbuh, o kojem govori Apo-
stol: »Njihov je bog trbuh«⁵².

Osim toga kaže da su poganski idoli, o kojima se čita na mnogim strani-
cama Staroga zavjeta, stvarno zli bogovi, tj. zli duhovi, i da su pagani pravili
njihove slike da bi ih još više štivali. Što treba više? Gadi mi se opisivati
mnoge izmišljotine koje je spomenuti Ivan, u nastojanju da potvrdi svoje
zablude, napisao o gore navedenim manama i idolima.

Učenje Ivana de Lugio o stvaranju. U skladu s ovim treba kazati što
spomenuti Ivan vjeruje o stvaranju svega vidljivoga i nevidljivoga. Kao prvo:
što znači stvoriti? Drugo: da li su stvorenja napravljena iz ništa ili stvorena?
Treće: da li su stvorenja dobrog boga stvorena dobra i bez ikakve zloće?
Četvrto: da li je itko ikada imao slobodnu volju?

Što znači stvoriti prema Ivanu de Lugio? Prema njemu stvoriti znači
nešto iz neke već postojeće tvari načiniti. I tako se uvijek uzima, a ne iz
ništa. [Ivan de Lugio] razlikuje trostruko stvaranje. Prvo: [stvoriti] iz dobra
na bolje. Prema tom razlikovanju, Otac je stvorio ili načinio Krista. I odatle
ona Izajjina: »Ja, Gospodin, stvorih ga«⁵³. I Apostol: »Zauvijek je postao ve-
liki svećenik«⁵⁴. Drugo: stvoriti znači nešto iz zla u dobro [preoblikovati],
prema onoj Apostolovoj: »Njegovo smo stvorenje, stvoreni u Kristu Isusu«⁵⁵.
I ono u Knjizi Postanka: »U početku stvori Bog nebo i zemlju«⁵⁶, što tumači
ovako: »U početku«, tj. u Sinu koji kaže: »Početak, koji vam i govorim«⁵⁷.
Spomenuti Ivan izričito kaže da Bog Otac nije stvorio nebo i zemlju iz ničega,
nego iz nečega u nešto dobro, kao oni o kojima Apostol kaže: »Stvoreni u
Kristu za dobra djela«⁵⁸.

Treće: stvoriti znači iz zla gore činiti. U tu svrhu navodi tekst iz knjige
pod naslovom: 'O manihejskim krivovjercima': »Sva krivovjerja zabranjena
božanskim zakonom i carskim ustanovama« i dalje do: »postavljati službe-
nike kojih nema«⁵⁹.

Sva su stvorenja od vječnosti. Stoga tvrdi da su sva stvorenja oduvijek
dobra stvorenja s dobrim bogom, a zla sa zlim bogom; da stvoritelji nisu
prije stvorenja vječnošću nego uzrokom; da su stvorenja od boga od vječ-

⁴⁸ Jak 3, 8.

⁴⁹ Mt 6, 34.

⁵⁰ 2 Kor 1, 18.

⁵¹ Ez 35, 5.

⁵² Fil 3, 19.

⁵³ Iz 45, 8.

⁵⁴ Heb 6, 20.

⁵⁵ Ef. 2, 10.

⁵⁶ Post 1, 1.

⁵⁷ Iv 8, 25.

⁵⁸ Ef 2, 10.

⁵⁹ Codex Justinianus, Digesta (De haereticis et manicheis, izd. Corpus iuris civilis, sv. II, Berlin 1892, str. 50): »Omnes veterae legibus et imperialibus constitutionibus haereses perpetuo conquiescant et nemo ulterius conetur quae reppererit profana praecepta vel docere vel discere: ne antistites eorumdem audeant fidem insinuare, quam non habent, et ministros creare, quod non sunt« (cit. prema A. DONDAINE, Un traité néo-manichéen, str. 73).

nosti, kao sjaj ili zraka od sunca koje ne prethodi svoje zrake vremenom nego samo uzročno ili po naravi.

Nadalje, kaže da je ovaj svijet od đavla ili radije od đavlova oca i da nikada nije imao početak, niti će imati svršetak.

Nadalje, zamišlja da dobri bog ima drugi svijet, u kojem ima ljudi i životinja i svih sličnih stvari s ovim vidljivim i raspadljivosti podložnim stvorenjima. U tom mjestu se vjenčaju, čine bludnosti i preljube, iz kojih se rađaju djeca, a što je još i gore, narod dobrog boga oženio je protiv njegove zapovijedi tuđinke, tj. žene tuđega boga ili zlih bogova, i iz takvog nečasnog i nedopuštenog odnosa rođeni su divovi i mnogi drugi u različitim vremenima.

Da li je dobri bog svoja stvorenja stvorio bez zlobe? Sada treba razložiti da li je dobri bog svoja stvorenja stvorio čista i bez zlobe. Naime, treba izostaviti mnoge psovke, koje iznosi sam Ivan, kao da Bog nije svemoguć. Ipak kaže da Bog, koliko je do njega i do stvorenja koja mu se nužno pokoravaju, hoće i može sve dobro, ali da tu Božju volju i moć priječi njegov neprijatelj.

Nadalje, da jedan bog na drugoga od vječnosti djeluje i da zao uzrok, tj. zao bog, od vječnosti djeluje na pravoga boga, na njegova sina i na sva njegova djela.

Za ovo navodi mnoga svjedočanstva, kao što su one Gospodinove riječi sotoni kod Joba: »Ti si me pokrenuo protiv Joba, da ga bez razloga mučim«⁶⁰. Job pak odgovara Bogu: »U ljuta si mi se neprijatelja promijenio«⁶¹. Nadalje, kaže da onaj koji je prvi u zlu više može od stvorenja koja su niža od vrhovnog boga u dobru. Zatim iz navedenoga zaključuje da dobri bog nije mogao napraviti savršena stvorenja, iako je to htio. A to se njemu i stvorenjima događa poradi otpora zlog boga, koji je svoj zao čin ili zlobu od vječnosti u njih usadio. I baš zbog te zlobe stvorenja su u mogućnosti da sagriješe. K ovomu navodi i ono iz Siraha: »Tko je mogao prestopiti zakon, a nije ga prestopio; zlo činiti, a nije ga činio?«⁶², što se u potpunosti primjenjuje na Krista. I ono kod Joba: »U anđelima svojim našao je pokvarenost«⁶³. I zatim: »Ni zvijezde nisu čiste«⁶⁴, itd. I ono na početku Knjige Postanka: »Zmija je bila lukavija od svih životinja koje je Bog učinio«⁶⁵. A zatim ovako zaključuje: »Sve životinje imaju udjela u lukavosti, a od svih najviše zmija, stoga je po njoj došlo od prijevare«. Spomenutoj zabludi dodaje i drugu kad kaže da nitko nema slobodnu volju, također ni vrhovni bog koji zbog otpora svog protivnika nije mogao ostvariti svoju volju.

Nadalje, kaže da je svako stvorenje dobrog boga izvelo moć grijeha u djelo prevareno zabludom, a ovu [moć grijeha] naziva vrhovnim bogom u zlu, osim Krista u kome je ta mogućnost grijeha ili sila prekršitelja od najvišeg dobra bila potisnuta tako da nigda nije imala učinka, što je bilo čudno i neobično i samome Kristu. Zato je on vrijedan hvale, kako se to kaže u Knjizi Mudrosti: »Tko je taj, da ga on slavimo?«⁶⁶, itd. Ni sva ostala stvorenja dobrog boga nisu bila bez prijekora.

Da ovo potvrdi, donosi onu Apostolovu: »Stvorenje je podvrgnuto prolaznosti, ne od svoje volje«⁶⁷. I na drugom mjestu: »Znamo, da sve stvorenje uzdiše«⁶⁸, itd.

Nadalje, veli da Bog čini zlo kad svoja stvorenja kažnjava poradi grijeha; ne ponaša se kao bog, nego čak služi svom protivniku.

Nadalje, kaže kad Bog govori: »Ja sam, ja sam i nema drugoga boga«⁶⁹, i dalje: »Vidite, vidite da sam ja i samo ja, Bog«⁷⁰, i kad slično ponavlja, da je on tada pokrenut od protivnika. Naime, pravi bog samo jednom govori i ne ponavlja se, kako kaže Job: [»Na jedan način govori Bog«]⁷¹.

⁶⁰ Job 2, 3.

⁶¹ Job 30, 21.

⁶² Sir 31, 10.

⁶³ Job 4, 18.

⁶⁴ Job 25, 5.

⁶⁵ Post 3, 1.

⁶⁶ Sir 31, 9.

⁶⁷ Rim 8, 20.

⁶⁸ Rim 8, 22.

⁶⁹ Usp. Izl 20, 5; Mudr 12, 13; Iz 43, 11.

⁷⁰ Usp. Pnz 32, 39; Lk 24, 39.

⁷¹ Usp Job 33, 14.

Nadalje, da Bog po svojoj biti ne zna unaprijed neko zlo, jer ono ne proizlazi iz njega, ali da ga katkad unaprijed doznaje po svom protivniku.

Nadalje, vjeruje da je pravi bog, zbog grijeha svojih stvorova, na zemlju pustio potop, razorio pet gradova⁷² i uništio Jeruzalem. Ukratko rečeno, sva spomenuta zla koja je izraelski narod pretrpio u Judeji, tj. u obećanoj zemlji, nanio im je pravi bog, potaknut od svog protivnika, zbog grijeha koje su oni počinili, kako kaže spomenuti Ivan koji drži da se sve gore navedeno dogodilo u nekom drugom svijetu pravoga boga.

Nadalje, vjeruje da Božje duše prelaze iz tijela u tijelo i da će se na kraju sve osloboditi od kazne i krivnje.

Nadalje, isti Ivan prihvaća cijelu Bibliju, ali smatra da je ona napisana na drugom svijetu i da su ondje oblikovani Adam i Eva.

Nadalje, vjeruje da su Noa, Abraham, Izak, Jakov i ostali patrijarsi, kao i Mojsije, Jozua i svi proroci i blaženi Ivan Krstitelj bili Bogu mili, ali da su bili ljudi na [nekom] drugom svijetu, da se Krist po tijelu rodio od starih gore spomenutih otaca, da je uistinu uzeo tijelo od Blažene Djevice, da je trpio, bio raspet, umro, pokopan bio i treći dan uskrsnuo, ali drži da se sve naprijed rečeno dogodilo na drugom višem svijetu, a ne na ovom.

Nadalje, da je čitav ljudski rod u spomenutom svijetu postao podložan smrti zbog grijeha kojemu se pokorio. Ivan [de Lugio] naziva taj grijeh »počelo i uzrok svih grijeha«, kako je više puta već bilo rečeno. Cim su njihova tjelesa ondje pokopana, duše nužno silaze u pakao, tj. na ovaj svijet. I Krist je sišao na ovaj svijet da im pomogne.

Nadalje, vjeruje da će ondje biti uskrsnuće mrtvih, tj. da će svaka pojedina Božja duša natrag dobiti svoje vlastito tijelo.

Nadalje, da je u tom svijetu pravi bog dao gore spomenutom narodu Mojsijev zakon. Ondje su također i svećenici prinosili žrtve i paljenice za grijeh naroda, što je zakonom bilo propisano prikazivati.

Nadalje, Krist je na istom mjestu činio stvarna i prava čudesa uskrsavajući od mrtvih, vraćajući vid slijepima i nahranivši s pet ječmenih hljebova pet tisuća muževa, ne ubrajajući tu žene i djecu. Što da dalje nabrajam? Sve što se čita u Bibliji da se zbililo na tom svijetu, on izvrće da se sve to doslovno zbililo na nekom drugom svijetu.

Ivan de Lugio napisao je knjigu o zabludama. Opisane psovke i zablude, kao i mnoge druge koje bi poduže trebalo nabrajati a meni bi bilo i neugodno, izmislio je ovaj često spominjani heretički vođa Ivan de Lugio, sastavivši od njih knjigu veličine deset sveščića, čiji primjerak imam i pročitao sam ga i iz njega izvadio gore navedene zablude. Dobro je također naglasiti da se spomenuti Ivan i njegovi sukrievi ne usuđuju svojim vjernicima otkriti navedene zablude da ih isti vjernici ne bi ostavili radi tih novih zabluda i zbog razdora koji je nastao među Katarima Albanićanima.

Katar Albanićani osuđuju Konkorićane i obratno.

O zabludama katarske crkve iz Concorrezza. Slijedi o vlastitim učenjima katarske crkve iz Concorrezza.

Oni ispravno drže da postoji samo jedno počelo, ali se mnogi od njih varaju u pitanju trojstva i jedinstva.

Nadalje, ispovijedaju da je Bog iz ništa stvorio anđele i četiri elementa, ali su u zabludi kad vjeruju da je đavao s Božjim dopuštenjem načinio sve vidljivo, tj. ovaj svijet.

Nadalje, vjeruju da je đavao načinio tijelo prvog čovjeka i da je u nj' stavio jednog anđela koji je u malomu već bio sagriješio.

Nadalje, da sve duše kao nekom emanacijom ili rođenjem potječu od istog anđela.

Nadalje, odbacuju cijeli Stari zavjet smatrajući da mu je začetnik đavao. Od ovoga izuzimlju samo one riječi koje su Krist i apostoli unijeli u Novi zavjet, kao ono: »Evo, Djevica će začeti«,⁷³ i sl.

Nadalje, svi oni osuđuju Mojsija, a mnogi od njih sumnjaju o Abrahamu, Izaku, Jakovu i drugim patrijarsima, napose od prorocima. Mnogi od njih ispravno vjeruju o Ivanu Krstitelju, kojeg su nekoć svi osuđivali.

⁷² Usp. Post 6, 17; 7, 17–8, 22; Mudr 10, 6.

⁷³ Iz 7, 14.

Nadalje, vele da Krist nije uzeo ljudsku dušu, ali skoro svi vjeruju da je uzeo tijelo od Blažene Djevice.

Zablude njihovog biskupa Nazarija. Nazarije, nekoć njihov biskup i najstariji, rekao je u mojoj nazočnosti i u nazočnosti mnogih drugih, da je Blažena Djevica bila anđeo i da Krist nije na sebe uzeo ljudsku nego anđeosku narav ili nebesko tijelo. Ovu je zabludu primio, kako je sam rekao, prije nekih šezdeset godina od biskupa i starijeg sina bugarske crkve.

Osim toga, treba napomenuti da svi Katari koji ispovijedaju da je Krist uzeo pravo ljudsko tijelo niječu da je to tijelo proslavljeno i da će biti proslavljeno. Vele da je Krist na dan svog uzašašća ostavio ljudsko tijelo u nebeskom prostoru i da će ga na sudnji dan opet uzeti, a nakon suda raspast će se u prvotnu materiju kao truli leš.

Nadalje, kažu da duše Blažene Djevice, apostola i svih svetih još nisu u slavi, niti će biti do sudnjeg dana, nego su na nekom mjestu u istom zračnom prostoru gdje je i tijelo Isusa Krista.

O Katarima Banjolićanima. Sada treba nešto reći o zabludama crkve iz Bagnola.

Oni se u skoro svim naprijed navedenim učenjima slažu s gore spomenutim Katarima iz Concorrezza, osim što tvrde da su duše od Boga stvorene prije postanka svijeta i da su već tada sagriješile.

Nadalje, s gore spomenutim Nazarijem vjeruju da je Blažena Djevica bila anđeo i da Krist nije od nje uzeo ljudsku narav, niti je na smrti trpio kakvu bol, nego da je uzeo nebesko tijelo.

O tuluškim, albigeškim i karkasonskim Katarima. Na kraju treba napomenuti da Katari tuluške, albigeške i karkasonske crkve prihvaćaju zablude Belesinanze i starijih Albanijana, a slično i skoro sve katarske crkve preko mora, o kojima sam pisao.

Nijedna se katarska crkva ne slaže u svemu sa zabludama crkve iz Concorrezza.

Francuska crkva se slaže s banjolićanskom.

Oni iz Trevižanske marke, iz Toskane i iz Spoletanske doline slažu se s rečenim Banjolićanima više nego s Albanijanima, ali se malo po malo približuju Albanijanima.

Nadalje, sve katarske crkve međusobno se priznaju bez obzira što imaju različita i suprotna učenja, osim Albanijana i Konkorićana koji se, kako sam već rekao, međusobno osuđuju. Ako pak neki Katar ili Katarkinja, bilo kojega spola, ne priznaje spomenute zablude, vlastite ili barem zajedničke, o njemu tada bez sumnje treba reći da licemjerno govori laž, što je vlastito Katarima prema svjedočanstvu Apostola koji je to o njima bez prikrivanja prorokovao. Ovo ne vrijedi za onoga koji je priprost ili je tek pristupio k njima, jer mnogima od takvih ne otkrivaju svoje tajne.⁷⁴

O krivovjerju Leonista ili Lionskih siromaha. Dosta je bilo govora o katarskom krivovjerju. Sada treba nešto reći o krivovjerju Leonista ili Lionskih siromaha. Ovo se krivovjerje dijeli na dva dijela. Prvi dio se naziva Prekoalpskim siromasima, drugi Lombardskim siromasima, i ovi potječu od onih. Prvi, tj. Prekoalpski siromasi vele da je u Novom zavjetu svaka zakletva zabranjena kao smrtni grijeh. To isto kažu i o svjetovnoj pravdi, tj. da kraljevi, knezovi i vlasti ne smiju kažnjavati zločince.

Nadalje, vele da obični svjetovnjak može posvećivati tijelo Kristovo. Vjerujem također da to isto govore i o ženama, jer mi to nisu zaniijekali.

Nadalje, da Rimska crkva nije crkva Isusa Krista.

O Lombardskim siromasima. Lombardski siromasi slažu se s prvima glede zakletve i svjetovne pravde. O tijelu pak Gospodinovu imaju još gore miš-

⁷⁴ Najveći dio katarske literature uništen je djelovanjem Inkvizicije (autodafé). Ipak se sačuvalo nekoliko vrlo zanimljivih spisa: *Liber de duobus principis* (vidi gore bilj. 13), *Tractatus manicheorum* (izd. Ch. THOUZELLIER, *Un traité inédit*, Louvain 1961, str. 85—113), *Interrogatio Iohannis ili Cène secrète* (bečka i karkasonska redakcija, usp. F. SANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 155, bilj. 66), *Latinski katarski obrednik* (izd. A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen*, str. 151—165), *Provansalski katarski obrednik* (izd. L. Clédat, *Ne Nouveau Testament traduit au XIII siècle en langue provençale suivi d'un rituel cathare*, Paris 1887, str. IX—XXVI) i *Liturgijski tekstovi krstjana Radoslava* (izd. F. SANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 159—161).

ljenje nego prvi kad govore da je svakom čovjeku, koji je bez smrtnoga grijeha, dopušteno posvetiti ga.

Nadalje, da je Rimska crkva zločinačka crkva.⁷⁵ Ona je životinja i bludnica, u kojoj se čita u Apokalipsi.⁷⁶ Zato vele da nije nikakav grijeh u korizmi i u petke jesti meso usprkos crkvene zapovijedi, samo ako se pazi da to ne bude na sablazan drugima.

Nadalje, da je Kristova crkva ostala u biskupima i u drugim predstojnicima do blaženog Silvestra i da je s njime prestala sve dok je oni nisu opet obnovili. Ipak vele da je uvijek bilo onih koji su se bojali Boga i spasavali.

Nadalje, govore da se djeca spasavaju i bez krštenja.⁷⁷

Godine Gospodnje tisućdvjestopedesete spomenuti brat Rajner vjerno je složio gore naznačeno djelo. (Bogu hvala).

⁷⁵ Usp. Ps 25, 5.

⁷⁶ Usp. Otk 13, 1—3; 14, 11; 15, 2; 16, 10; 17, 1—11; 19, 2—20; 20, 4.

⁷⁷ MATIJA VLAČIĆ ISTRANIN (*Catalogus testium veritatis*, Basel 1556, str. 640, 708 i 711) tvrdi da su katar i valdezi bili pravovjerni predstavnici »Crkve Božje«, dok istaknuti francuski teolog i pisac J. B. BOSSUET (*Histoire des variations des églises protestantes*, Paris 1688) podsjeća na maniheizam albigenza, katara i patarena. Manihejsko podrijetlo katarskog krivovjerja pretpostavljaju L. LÉGER, C. DOUAIS, J. GUIRAUD, H. Ch. PUECH i Y. DOSSAT, a I. DÖLLINGER, H. GREGOIRE, St. RUNCIMAN, D. OBOLENSKY i H. SÖDERBERG insistiraju na utjecaju pavličanskog krivovjerja. Neki hrvatski povjesničari, po uzoru na F. RACKOGA, skloni su u krstjanima Crkve bosanske gledati učeničke bugarskih i makedonskih bogumila. Liberalni historičari u katarima i valdezima gledaju preteče novovjekih slobodnih mislilaca (F. TOCCO). Nacionalsocijalistički orijentirani povjesničari (O. RAHN) vide u katarskom i valdeškom krivovjerju ožvljavanje starogermanskih religioznih tradicija. Marksisti katara i valdeze predstavljaju kao nosioce socijalističkih ideala (N. S. DERZAVIN, K. KAUTSKY i E. WERNER). D. ROCHE (*Le catharisme*, Thoulouse 1947, str. 187) tvrdi da ovi heterodokсни pokreti zastupaju najstarija iskustva čistog kršćanstva. Protestantски teolog i povjesničar Ch. SCHMIDT (*Histoire des cathares ou albigeois*, sv. II, Paris 1849, str. 169—170) vidi u katarskom pokretu novo poganstvo, tj. skup kršćanstvu stranih filozofskih i religioznih nauka. Njemački historičar A. BORST (*Die Katharer*, str. 230) gleda u katarima pokušaj spajanja kršćanstva s istočnjačkim religioznim idealima, iako nije načistu treba li katara staviti u kršćane ili gnostike, krivovjerce ili pogane. H. Ch. LEA vidi u katarima i valdezima javni protest koji vodi k reformi Rimske crkve, a R. MORGHEN i R. MANSELLI tumače ova heterodokсна gibanja pojavom građanske i religiozne svijesti kod naroda koji teži za bogatijim i dubljim vjerskim životom. — Smatram posebnom čašću zahvaliti prof. Vl. Borovini OP i dr. D. Budroviću OP na svestranoj pomoći koju su mi pružili kod prevođenja Sacconijevog djela.

KATARI, PATARENI, VALDEZI

KATARI. Naziv *katari* (gr. »Katharóús«, čisti)⁷⁸ predstavlja danas »terminus technicus« za pripadnike dualističkog krivovjerja u srednjem vijeku: *albigenze* u Francuskoj, *krstijane* u Bosni i Hercegovini, *patarene* na Apeninskom poluotoku i *pifle* uz rijeku Rajnu.⁷⁹

Prve lomače s dualističkim krivovjercima planule su u Bonnu (1143) i Kölnu (1145).⁸⁰ Između 1164. i 1. srpnja 1167. godine Nikola, biskup Cambraia, javlja kolegama iz Kölna, Triera i Liègea da je na području svoje dijeceze otkrio klerika Jonasa »uvjerenog pristašu katarskog krivovjerja«.⁸¹ Istih godina Eckbert iz Schönaua ispituje neke krivovjerce optužene da pripadaju »katarskoj školi«.⁸² Eckbert, koji se kod opisa njihove nauke služi Augustinovima djelom »De haeresibus ad Quodvultdeum«,⁸³ ističe da ih narod zove »katarima«.⁸⁴

Ovaj pojam ulazi u crkveno i civilno zakonodavstvo. U 27. kanonu trećeg lateranskog općeg sabora (1179) osuđuju se svi krivovjerci »katari i patareni«.⁸⁵ Istim riječima dualističke krivovjerce osuđuje i carsko-papinski dekret »Ad abolendam« (1184).⁸⁶

Krajem XII stoljeća pojam *catharus* prelazi iz pravno-povijesne literaturo u spise latinskih hereziologa i kontroverzista. Obraćeni krivovjerac Bonacursus (o. 1180) i pariški magister Alain de Lille (1202) *katarima* nazivaju pripadnike različitih dualističkih struja u Italiji i Francuskoj.⁸⁷ Isti naziv ulazi također u naslove najpoznatijih protuheretičkih djela: nepoznati pisac raspravlja »O katarskom krivovjerju u Lombardiji« (1210—1214), Moneta iz Cre-

⁷⁸ *Katarima* je sredinom III stoljeća Novacijan nazvao sebe i svoje prijatelje koji su papi Korneliju osporavali pravo da u Crkvu prima odpadnike od vjere (Euzebije Cezarejski, *Historia ecclesiastica*, izd. G. Bardy, *Sources chrétiennes* 41, Paris 1955, str. 153). Nicejski sabor osuđuje katare-novacijance koji ne dopuštaju sklapanje drugog braka i odpadnicima od kršćanstva uskraćuju mogućnost pomirenja s Crkvom (H. DENZINGER — A. SCHÖN-METZER, *Enchiridion symbolorum*, Barcelona itd. 1967, str. 53). Sv. Augustin i sv. Izidor Seviljski razlikuju katare od novacijanaca, ali je to njihovo razlikovanje više semantičke nego stvarne prirode (Sv. Augustin, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, PL, sv. XLII, str. 32—36; Izidor Seviljski, *Etymologiae*, PL, sv. LXXXII, str. 300—301). Gramatičar PAPIAS (1053) prvi postavlja jasnu razliku između katara i novacijanaca: prvi se diče svojom židovskom i postojanošću, a drugi svojim rigorizmom u vezi sa sakramentom pokore i drugom čišćenom (PAPIAS, *Elementarium doctrinae rudimentum*, Venecija 1485, prema Ch. THOUZELLIER, *Le vocable »cathare« et la théorie des deux fils*. *Economie et société au moyen age*, V, 1973, str. 651).

⁷⁹ Na jednom nadgrobnom natpisu iz IV stoljeća, nađenom u Laodiceji Pizidijskoj u Maloj Aziji, spominje se svećenik Eugen koji je pripadao »svetoj grčkoj crkvi katarskoj«. Daljnji tekst epitafa glasi: »Na prvom mjestu, slaviti ću Boga koji gleda na sve četiri strane svijeta; na drugom mjestu, pjevat ću prvom anđelu koji se zove Amen« (H. Grégoire, *Un nom mystique du Christ dans une inscription de Pisidie, Byzantion*, sv. II, 1925, str. 449). Ch. Thouzellier (*Le vocable »cathare«*, str. 651) naglašuje da Apokalipsa Krista zove »Amene« (Otk 3, 14). U dualističkoj metafiziци Krist se naziva »prvi anđeo« i »Amene«, a njemu se suprotstavlja »drugi anđeo«, sotonja koji upravlja materijalnim svijetom. Ovakvo tumačenje nalazi oslonca u istočnoj teologiji (usp. Ch. Thouzellier, *Le vocable »cathares«*, str. 650—657), iako se ne može dokazati da je katarska crkva svećenika Eugena bila dualistička (o kontroverznim stavovima J. Duvernoy i Ch. Thouzellier vidi *Annales du Midi*, 87, 1975, str. 341—347).

⁸⁰ Sv. Bernard (*Sermo* 66, PL, sv. CLXXXIII, st. 1094) se pita: »Quo nomine istos titulove censebis? Nullo, quoniam non est ab homine illorum haeresis, neque per hominem illam acceperunt«.

⁸¹ P. FREDERICQ, *Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae*, sv. I, Gand 1889, str. 35: »De Cattarorum haeresi convictus«.

⁸² Eckbert de SCHÖNAU, *Sermones contra catharos*, PL, sv. CXCIV, st. 84.

⁸³ Sv. Augustin, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, PL, sv. XLII, st. 21—50.

⁸⁴ Eckbert de SCHÖNAU, *Sermones contra catharos*, PL, sv. CXCIV, st. 31. Naziv »Catharistas« Eckbert prevodi »purgatores«, a »Catharos« kao »mundos«.

⁸⁵ J. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, sv. XXII, Venecija 1778, st. 456: »Quod haereticis, sicut Cattariis, sive alio nomine Paternim excommunicantur«.

⁸⁶ H. DENZINGER — A. SCHÖN-METZER, *Enchiridion symbolorum*, str. 242: »Catharos et Patarinos ... perpetuo decernimus anathemati subiacere«.

⁸⁷ Alain de LILLE (*Summa quadripartita*, PL CCX, st. 366) piše da ime *katara* dolazi »a cato, quia, ut dicitur, osculantur posteriora catti, in cuius specie, ut dicunt, apparet eis Lucifer«.

mone piše »Protiv katara i valdeza«, a Rajner Sacconi sastavlja »Sumu protiv katara i leonista«. ⁸⁸

U izvorima za povijest Crkve bosansko-humskih krstjana samo jednom susrećemo ovaj naziv: 21. studenoga 1202. godine papa Inocent III javlja splitskom nadbiskupu Bernardu da u zemlji bana Kulina, tj. u Bosni žive mnogi koje se sumnjiči i optužuje kao pripadnike od Crkve osuđenog katarskog krivovjerja. ⁸⁹

PATARENI. Naziv *patareni* vezan je također uz pojavu dualističkog krivovjerja, iako njegovo značenje predstavlja još i danas historijsku zagonetku. ⁹⁰

Izgleda da se izraz »patarinus«, za koji ljetopisac Arnulfus tvrdi da dolazi od grčke riječi »pathos« što se u latinskom prevodi kao »perturbatio« (nered, nemir, prevrat), ⁹¹ javlja sredinom XI stoljeća uz ime milanskog klerika Arialda, vatrenog protivnika onih svećenika koji su živjeli u konkubinatu ili su do crkvenih časti dolazili simonijom. ⁹² Arialdove pristaše smatra se krivcima za pobunu milanskog puka protiv klera. ⁹³

Bonizon, biskup Sutrija, pretpostavlja da naziv »paterini« dolazi od imenice »pannosos« (odrpanci), kako protivnici nazivaju Arialda i njegove pristaše. ⁹⁴ Krajem XI stoljeća hereticima i patarenima proglašuje se one koji su podržavali politiku papinstva. ⁹⁵

Lateranski opći sabor iz 1179. godine izjednačuje pojmove »patarinus« i »catharus«. ⁹⁶ Sigebert de Gembloux spominje krivovjerce »koje neki zovu manihejcima, katafrižanima i arijancima, a papa Aleksandar III (1159—1181) naziva ih jednostavno *patervios*«. ⁹⁷

Oko 1181. godine Robert d'Auxerre svodi na isti zajednički nazivnik katara i patarene. ⁹⁸ Na sinodi u Veroni (1184) papa Lucije III i car Fridrih II zajednički nastupaju protiv istih heretika. ⁹⁹ U travnju 1198. godine Inocent III hrabri svoje suvremenike da ustraju u borbi protiv valdeza, katara i patarena. ¹⁰⁰ U pismu od 11. listopada 1200. godine isti papa piše hrvatsko-ugarskom kralju

⁸⁸ Sacconija upotpunjuje Anselmo Aleksandrijski (Tractatus de haeticis, izd. A. Dondaine, AFP, sv. XX, 1950, str. 308—324).

⁸⁹ Reg. Vat. 5, fol. 55v (F. Šanjek, Bosansko-humski krstjani, str. 51, bilj. 47 i str. 57, bilj. 8): »In terra nobilis uiri, Culinii Bani, quorundam hominum multitudi moretur, qui de damnata Catharorum heresi sunt uehementer suspecti et grauiter infamati«.

⁹⁰ Ch. THOUZELLIER, *Hérésie et hérétiques*, str. 204—221.

⁹¹ ARNULFUS, *Gesta archiepiscoporum mediolanensium*, izd. MGH SS, sv. VIII, str. 28: »Unde Patarinum processit primo uocabulum non quidem industria, set casu prolutum. Cuius idioma nominis, dum in quodam etymologiarum domo nuper plura revolverem, ita scriptum reperio 'Pathos' graece latine dicitur perturbatio«.

⁹² ARNULFUS, *Gesta*, str. 20: »1058... qui unanimes facti ecclesias contempnunt et diuina spernunt cum ministris officia, asserentes omnia symoniaca. Hos tales cetera uulgaritas ironice Patarinos appellat«.

⁹³ LANDULFUS Senior, *Historia Mediolanensis*, III, 9, izd. A. Cutolo, Bologna 1942, str. 91: »1057... Numquid, tu solus per execrabilem patariam (!)... populi flammam... super nos accendis?«

⁹⁴ Bonizon de SUTRI, *Liber ad amicum*, PL, sv. CL, st. 825: »Confundebantur eisque paupertatem improperantes Paterinos id est pannosos uocabant; et illi quidem dicentes fratri 'racha' rei erant iudicio (Mt 5, 22). 'Rachos' enim graece latine 'pannus' dicitur«.

⁹⁵ Hugo de FLAVIGNY, *Chronicon*, MGH SS, sv. VIII, str. 461—462.

⁹⁶ J. MANSI, *Sacrorum concilliorum*, sv. XXII, st. 231—232: »Alii Catharos, alii Patarinos, alii Publicanos, alii aliis nominibus uocant«.

⁹⁷ Sigebert de GEMBLoux, *Chronicon*, MGH SS, sv. VI, str. 421.

⁹⁸ Robert d'AUXERRE, *Chronicon*, MGH SS, sv. XXVI, str. 245: »Nempe illorum quos Populicanos (Publicanos, uel Catharos uel Paterinos uocant) haeresis execrandas«.

⁹⁹ J. MANSI, *Sacrorum concilliorum*, sv. XXII, st. 477: »In primis ergo Catharos et Patarinos... perpetuo decernimus anathemati subiicere«.

¹⁰⁰ Inocent III, *Epistolae*, I, 94; PL, sv. CCXIV, st. 82; Ch. Thouzellier, *Hérésie et hérétiques*, str. 207, bilj. 15: »... quosdam qui Valdenses, Catari et Paterini dicuntur«.

da je njegov vazal bosanski ban Kulin dao utočište i zaštitu krivovjernim patarenima koje je splitski nadbiskup bio protjerao iz Splita i Trogira.¹⁰¹

U hrvatskoj latinskoj književnosti naziv *patareni* odnosi se na bosansko-hercegovačke krstjane. Splitski određuju da se svaki krivovjerac *katar*, *pataren* ili *heretik* bilo kojeg imena protjera iz grada, a zaštitnici krivovjeraca da se najstrože kazne.¹⁰² Trogirani osuđuju na lomaču sve *katare* i *patarene* koji se zateknju na području njihove općine.¹⁰³ Dubrovčani predstavnike Crkve bosanske redovito nazivaju *patarenima*.¹⁰⁴ Isti naziv susrećemo i u dokumentima koji se odnose na trgovinu robljem u srednjem vijeku, osobito kad je riječ o mladićima i djevojkama iz Bosne i Hercegovine.¹⁰⁵

Patareni se spominju i u hrvatskoj glagoljskoj knjizi. Nepoznati sastavljač *Dijaloga pape Grgura* žali »nesrično kraljevstvo bosansko, na koga ni rosa, ni daž ne pada, pokle rodi i shrani i brani tolike i takove jeretike... To su nečisti *Patarini*... ki osujuju matrmonij i jiliš«. U jednom glagoljskom rukopisu nepoznati pisac zaklinje svećenike da ne dopuste »stati ljudi v *Patarinstvi*.¹⁰⁶

Iako je iz navedenih izvora očito da se naziv *patareni* odnosi na pristaše katarsko-dualističkog pokreta u srednjem vijeku, ipak je teško odrediti njegovo semantičko podrijetlo. Neki historičari misle da se do ovog pojma došlo pogrešnim čitanjem riječi »cathareni« (katari).¹⁰⁷ D. Mandić pretpostavlja da se katare prozvalo patarenima zbog čestog ponavljanja Očenaša (*Pater noster*).¹⁰⁸ I. Dujčev se zalaže za grčko podrijetlo imena: »Páter hemón« (Oče naš) — »Patarinoi« (*Patareni*).¹⁰⁹ M. Budimir ga dovodi u vezu sa svetištem Apolona Helijskog u licijskom gradu Patari.¹¹⁰ A. Dondaine isprva misli da se tu radi o latiniziranom obliku grčke riječi »Patarenoi« — imena stanovnika maloazijskog grada Patara, zatim pronalazi uporište u grčkoj imenici »patérista« — naziva za štap u koji su se upirali redovnici sv. Bazilija.¹¹¹ Dubrovča-

¹⁰¹ Reg. Vat. 5, fol. 1v: »Spalatensis archiepiscopus Patarenos non paucos de Spalatensi et Traguriensi civitatibus effugasset, nobilibus vir, Culinus Banus Bossinus iniquitati eorum, non solum tutum latibulum, sed et presidium contulit manifestum, et perversitati eorumdem terram suam et se ipsum exponens ipsos pro catholicis, immo ultra catholicos honoravit, vocans eos autonomasie christianos« (F. SANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 51, bilj. 46).

¹⁰² *Statuti de Spalato*, Rubrica deli heretici, c. 4 (F. Sanjek, *Bosansko-humski krstjani*, str. 31—32): »... che nullo heretico gaçaro e patareno de qualunque nome sia nominato, ardisca overo presuma nella citta de Spalato«.

¹⁰³ *Statutum Tragurii*, izd. I Strohal, Zagreb 1915, str. 7—8: »Sancimus, ut heretici et patareni, vel alio quocumque nomine constant... flamis tradatur usque ad pulverem exurendus absque dilacione« (F. SANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 32).

¹⁰⁴ U pismu od 30. travnja 1404. Dubrovčani traže od bosanskog kralja da im potvrdi stare povlastice »koje su imali od kralja, kraljice, knezova i bosanskih patarena« (N. JORGA, *Notes et extraits*, sv. II, str. 99). Dubrovčani se jadaju napuljskoj kraljici Ivani (1431) i papi Nikoli V (1451) da je njihov grad opkoljen »nevjernim patarenima i manihejcima, najvećim neprijateljima katolika« (J. RADONIC, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1, Beograd 1934, str. 325). U aktima dubrovačke kancelarije iz XV stoljeća često se spominju izrazi kao npr. »patarenska kuća«, »patarenski kraj«, »patarenska zadruga« itd. (D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1962, str. 301—323).

¹⁰⁵ C. VERLINDEN, *Patarins ou bogomiles réduits en esclavage*, Studi e materiali di storia delle religioni, sv. XXXVIII, 1967, str. 683—700; F. SANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 122.

¹⁰⁶ R. STROHAL, *Patareni i hrvatska glagoljska knjiga*, Vjesnik zemaljskog arhiva, sv. XVII, 1915, str. 349.

¹⁰⁷ J. GUIRAUD, *Histoire de l'Inquisition*, sv. I, Paris 1935, str. 143.

¹⁰⁸ D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva*, str. 222, bilj. 253.

¹⁰⁹ I. DUJČEV, cit. prema Ch Thouzeller, Hérésie et hérétiques, str. 212.

¹¹⁰ M. BUDIMIR, *Trikleti babuni i babcice patarenske*, Godišnjak, sv. X, 1950, str. 73—86.

¹¹¹ A. DONDAINE, *Hugues Ethérien et Léon Toscan*, Archives d'histoire doctrinaire et littéraire du moyen âge, sv. XXVII, 1952, str. 111—112; Durand de Huesca et la polémique anticathare, AFP, sv. XXIX, 1959, str. 276—277. O pitanju »apostolskih štapova« u Crkvi bosanskoj mišljenja su podijeljena. Usp. M. MILETIĆ, I »Krstjani« di Bosnia, str. 129—135; D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva*, str. 102—103 i 315—316; F. SANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 187—188; J. SIDAK, *Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogumilstvu*, Zagreb 1975, str. 373.

nin J. P. Luccari patarene naziva »paterniani« po Rimljaninu Paternonu.¹¹² E. Werner tvrdi da naziv »Patarenoi« (patareni) dolazi od imenice »batenoi«, kako se u orijentalnim izvorima zovu maloazijski dualisti.¹¹³

Iako se s historijskog gledišta još uvijek ne može dati konačni sud o podrijetlu i značenju naziva *patareni*, ipak je izvjesno da se spomenuti naziv u srednjem vijeku upotrebljavao kao sinonim katarsko-dualističkih krivovjereca na Apeninskom poluotoku¹¹⁴ i u Hrvatskoj.

VALDEZI. Valdeški pokret, koji je u svojim počecima više evangelički nego apokaliptički, stavlja naglasak na obnovu kršćanskog života u duhu apostolske tradicije.

Duša pokreta je Petar Valdès (o. 1140—1205), bogati trgovac iz Lyona.¹¹⁵ Pripovijeda se da je na Valdèsu utjecao primjer sv. Aleksija koji je nakon vjenčanja napustio mladu ženu, roditelje i bogatstvo, otišao u Palestinu i posvetio se službi bližnjega.¹¹⁶

Otkrivši put savršenstva u Kristovom odgovoru bogatom mladiću: »Ako želiš biti savršen, hajde prodaj što imaš i podaj novac siromasima, pa ćeš imati blago na nebu! Onda dođi i slijedi me!« (Mt 19, 21), Valdès razdijeli sav svoj imetak: nekretnine i namještaj ostavi ženi, nepravedno stečeno vrati onima koje je trgovanjem oštetio, dio imetka založi kao miraz svojim kćerima, a ostatak prema evanđeoskom savjetu podijeli siromasima.

Na blagdan Marijina uznesenja godine 1173. Valdès učini zavjet siromaštva. Oko njega se ubrzo okupi nekoliko istomišljenika koji će ljudima dobre volje naviještati riječ Božju.¹¹⁷ Valdès i njegovi sljedbenici ne napadaju crkvenu nauku, ali u svojim propovjedničkim nastupima iznose na vidjelo loše strane crkvenih ljudi. Njihov naglašeni antiklerikalizam izazvao je nadbiskupa Guicharda koji Valdèsu i drugovima zabrani propovijedati na području lyonske nadbiskupije.¹¹⁸ Valdès i drugovi, pozivajući se na Petrove riječi: »Treba se više pokoravati Bogu nego ljudima« (Dj 5, 29), nastave propovijedati i tumačiti Novi zavjet, pa ih nadbiskup javno izopći. Ne zna se da li su ovi

¹¹² J. P. LUCCARI, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Venecija 1605, str. 16—17: »Patarini... hebbero origine da Paterno Romano heretico pessimo, che ricoverò in Bosna, e sparse i semi della sua diabolica dottrina in questo Regno, e nel Ducato di Chelmo».

¹¹³ E. WERNER, *Bogomilstvo, Istoričenski pregled*, sv. XIII, 1957, str. 16—31; *Patarenoi — Patarini*, Ein Beitrag zur Kirchen und Sektengeschichte des XI Jahrhunderts, Vom Mittelalter zur Neuzeit, 65, Berlin 1957, str. 404—419.

¹¹⁴ Hugo Etherianus, ekspert za latinsku teologiju na dvoru Manuela I Komnena (1143—1180), rodom iz Pise, patarenima naziva krivovjerce iz Helesponta: »Postulaverunt a me dudum memorandi quidam viri et spectabiles... an imperatoriam constitutionem nactum iri debeant, que Patharenorum casset perfidie sectam et non modo de Elespontiacis, verum de orbe universo evellat« (A. DONDAINÉ, *Hugues Etherien*, str. 111).

¹¹⁵ Ime Petar dolazi u dokumentima iz XIV stoljeća. Prezime dolazi u više oblika: Valdès, Vaudes, Valdo itd. Usp. C. GEREST, *Communautés et mouvements dans le christianisme des 11 et 12 siècles*, Lumière et Vie, XIX, 1970, str. 167.

¹¹⁶ Valdès se upoznao s životom sv. Aleksija preko jednog putujućeg menestrela (glazbenika i pjevača). Usp. H. MAISONNEUVE, *Études sur l'Inquisition*, str. 137. — Na Valdèsovu odluku utjecala je, čini se, smrt jednog njegovog prijatelja. Ovom događaju Matija Vlačić Istranin daje izuzetno značenje: »Kad su jednom u Lyonu bili na okupu ugledniji građani, dogodi se, da je pred njima jedan od njih iznenada umro. To je jednoga od njih toliko potreslo da je smjesta veliku svotu novaca podijelio među siromaha. Nato je veliko mnoštvo prilazilo k njemu, a on ih je upućivao da slobodnom voljom prigrlje siromaštvo i da se povode za Kristom i apostolima. Kako je on bio ponešto i pismen, propovijedao im je tekst Novoga zavjeta, i to na pučkom jeziku. Kad ga je zbog te drskosti biskup prekorio, on se na to nije obazirao, već je revno nastavio svoje učenje govoreći svojim učenicima, da svecenstvo zato, što živi grešnim životom, zavida svetosti njihova života i savršenoj nauci. Kad ih je pak biskup zbog toga izopćio, oni se tvrdoglavo nisu na to obazirali, pa tako do dana današnjega u tim krajevima njihova nauka napreduje« (Matija VLACIĆ ILIRIK, *Katalog svjedoka istine*, Zagreb 1960, str. 203).

¹¹⁷ Valdezi i katarci prevode Bibliju na zapadnoevropske jezike. Iz tog je vremena i glasoviti provansalski Novi zavjet s katarskim obrednikom (vidi gore bilj. 74).

¹¹⁸ H. MAISONNEUVE, *Études sur l'Inquisition*, str. 138.

apelirali na papu ili ih je u tome pretekao nadbiskup Guichard, ali je poznato da su se oni za vrijeme zasjedanja trećeg lateranskog sabora (1179) našli u Rimu. Dominikanac Stjepan de Bourbon neispravno tvrdi da ih je sabor osudio kao raskolnike.¹¹⁹

Ako je vjerovati laonskoj kronici, papa Aleksandar III zagrlio je Valdèsa, potvrdio njegov zavjet siromaštva i preporučio mu da ne propovijeda bez odobrenja nadležnih crkvenih vlasti.¹²⁰ Engleski ljetopisac Walter Map opisuje Valdèsa i njegove kao jednostavne i neškolovane ljude, bez stalnog prebivališta, odjevene u skromnu vunenu odjeću, ponajčešće bosonoge, koji žive zajednički i siromašno kao i Kristovi učenici.¹²¹

Valdès želi ostati vjeran Crkvi i svom propovjedničkom nadahnuću. Njegovo ime ne spominje 27. čl. trećeg lateranskog sabora u kojem se osuđuju svi protivnici Rimske crkve, ali godine 1180. mora potpisati rimsku ispovijest vjere.¹²² Tri godine kasnije nadbiskup Lyona izopći Valdèsa i njegove pristaše.¹²³ Dekret »Ad abolendam« (1184) među ostalim osuđuje krivovjerne *humilijate* ili *lyonske siromahe*.¹²⁴ Za Valdèsa i njegove pristaše ova osuda označuje početak dugih lutanja i krvavih progonstava, iako se oni još uvijek smatraju sinovima Crkve kojoj predbacuju da ih je nepravedno osudila.

Kalabrijski cistercit Joakim de Fiore, branitelj svih evangeličkih i karmatičkih pokreta u Crkvi, stao je ovoga puta na stranu crkvenih vlasti: »Dobro je da je Rimska crkva osudila lyonske krivovjerce koji su, muževi kao i žene, bez ikakve razboritosti naviještali ili, ispravnije rečeno, krivotvorili Riječ Božju, nemajući za to ni (potrebnu) formaciju, ni (sakramentalnu) milost, ni (crkveno) poslanje.«¹²⁵

Krist je, prema Valdèsu, jedini njihov učitelj i starješina. Kad su godine 1205. *lombardski siromasi* izabrali svog predstojnika, među valdezima dolazi do otvorenog sukoba. Lombardski siromasi, za razliku od lyonskih, slave euharistiju i bez posebno zaređenih svećenika. Izgleda da je za vrijeme ovih razmirica umro i sam Valdès.

Inocent III i Dominik de Guzman (1170—1221) nastoje valdeška bratstva uskladiti sa zakonima Rimske crkve. Nakon dugih pregovora i obostranih ustupaka, pristaše Duranda de Huesca u Francuskoj (1207) i Bernarda Prima u Italiji (1210) prihvaćaju zajedništvo s Rimom.¹²⁶ Ovim *siromašnim katolicima* dopušteno je propovijedati, živjeti od milostinje i »lomiti kruh« prema njihovom obredu. Od njih se traži da ne kritiziraju kler. Većina Valdèsovih sljedbenika odbija međutim integraciju s Rimskom crkvom. Valdèsovi uče-

¹¹⁹ Etienne de BOURBON, *Anecdotes historiques*, izd. A. Lecoy de la Marche, Paris 1887, str. 292.

¹²⁰ *Chronicon anonymi Laudunensis*, izd. G. Waitz, MGH SS, sv. XXVI, str. 449: »Valdensium amplexus est Papa, approbans votum quod fecerat voluntarie paupertatis, inhibens eidem ne vel ipse aut socii praedicationis officium praesumerent nisi rogantibus sacerdotibus«.

¹²¹ Walter MAP, *De nugis curialium*, izd. R. Pauli, MGH SS, sv. XXVII, str. 66—67.

¹²² G. GONNET, *Enchiridion fontium valdensium*, Torre Pellice 1958, str. 32—36; Ch. THOUZELLIER, *Catharisme et valdésisme en Languedoc*, Paris-Louvain 1969, str. 27—30.

¹²³ Ch. THOUZELLIER, *Catharisme et valdésisme*, str. 38.

¹²⁴ H. DENZINGER — A. SCHÖNMEYER, *Enchiridion symbolorum*, str. 242: »Eos qui se Humiliatos vel Pauperes de Lugduno, falso nomine, mentiuntur... perpetuo decernimus anathematis«.

¹²⁵ C. GEREST, *Communautés et mouvements*, str. 169.

¹²⁶ Ch. THOUZELLIER, *Catharisme et valdésisme*, str. 169—173 i 223—226; H. TIRABOSCHI, *Vetera humiliatorum monumenta*, sv. II, Milano 1776, str. 135—139; L. ZANONI, *Gli umiliati nei loro rapporti con l'eresia*, Milano 1911, str. 93—100.

nici imaju zapaženih uspjeha u Francuskoj i Lombardiji, ali također prelaze granice Austrije, Češke, Njemačke, Španjolske i Švicarske.¹²⁷

Valdèsov pokret ne treba uzeti u smislu posebnog vjerskog naučavanja nego kao prosvjed protiv zloupotreba u Crkvi i nebrigu crkvenih ljudi oko evangelizacije narodnih masa.

Korijen svih zala koja su stoljećima pratila Crkvu dolazi, misle valdezi, od njezine privrženosti uz bogatstvo i svjetovne vlasti. Svog utemeljitelja valdezi smatraju obnoviteljem pokreta *pravih Kristovih vjernika*, tj. onih koji se nisu dali zavesti blještavilom novca ili zovom mogućnika ovoga svijeta.¹²⁸ Bosansko-humski krstjani, kao i valdezi, vjeruju da je Rimska crkva prestala biti pravom Kristovom crkvom s papom Silvestrom I (314—335) koji je apostatirao jer je Crkvu vezao uz zemaljska dobra.¹²⁹

Najčešće spominjana valdeška zabluda odnosi se na neprihvatanje društva u kojemu Crkva služi interesima svjetovne moći. U zlo im se pripisuje i otpor protiv plaćanja crkvene desetine.

Valdezi ne vjeruju u čistilište; propovijedaju da nedostojni službenici oltara nedostojno dijele sakramente; zabranjuju polaganje prisege pozivajući se pritom na Evanđelje: »Vaš govor neka bude: da, da — ne, ne!« (Mt 5, 37); društvu osporavaju pravo da se nekoga osudi na smrt; osuđuju svaki rat; neprijatelji su bogatstva i zloupotreba u Crkvi; ne priznaju naslove crkvenih prelata itd.

Valdès i njegovi sljedbenici žele obnoviti kršćanstvo u duhu evanđeoskih načela. Ova plemenita nastojanja propadaju zbog nerazumijevanja crkvenih ljudi i otpora istih valdeza koji se malo po malo udaljuju od Crkve i samih izvora kršćanstva.

* * *

Sacconijev spis daje sistematski prikaz katarskog i valdeškog vjerovanja. Iz teksta razabiremo da pisac ima vrlo precizan uvid u život i nauku svojih nekadašnjih drugova po vjeri, dok se s valdezima upoznao kao inkvizitor.

Doktrinarne i historijske datosti »Sume o katarima i leonistima« najbolji su dokaz Sacconijeve istinoljubivosti i intelektualnog poštenja.

»Summa o katarima i leonistima« sadrži i niz zanimljivih podataka o Crkvi bosanskoj i njezinim krstjanima koji su opisani u prikazu vjerskog učenja Banjolićana i Vičentinaca.

¹²⁷ Češki valdezi su bez sumnje pomogli pokretu Jana Husa. Na sličnost između valdeškog i husitskog vjerovanja ukazuje i Torquemadin spis: »Reprobationes 38 articulorum hussitarum qui sunt in Maldavia« (Biblioteca Vaticana, cod. Vat. lat. 976, foll. 80—94; zd. E. FERMENTIN, *Acta Bosnae*, Zagreb 1892, str. 245—248; M. BRANDT, *Susret viklifizma s bogomilstvom u Srijemu*, Starohrvatska prosvjeta, III, 5, 1956, str. 38—39).

¹²⁸ Moneta iz Cremona, *Adversus catharos et valdenses*, str. 450.

¹²⁹ *Disputatio inter christianum romanum et patarenum bosnensem*, izd. F. Rački, Prilozi za poviest bosanskih patarena, Starine JAZU, sv. I, 1869, str. 112—113; Ivan Torquemada, *Symbolum pro informatione manichaeorum*, izd. N. Lopez Martinez — V. Proano GIL, *El bogomilismo en Bosnia*, Burgos 1958, str. 78.